

म. ग्रं. सं. ठाणे

सन

विषय

लेखक

बाबा पदमजी

पुस्तकाचें नांव

काव्य

५६६

AUTHORS

Designed for the use of Authors
Preachers, Students

BY

BABA PADMANJI

"The preacher sought to find out acceptable words."
"The words of the wise are as goads, and as nails fastened by the masters of assemblies." ECCLES vii 10,11.
"Good words, good deeds and beautiful expressions"
"A wise man ever culls from every quarter."
"Even as a gleaner gathers ears of corn."

MAHA-BHARAT, v 1126. (Indian Wisdom)

BOMBAY TRACT AND BOOK SOCIETY
2nd Edition, 1,000 Copies.

Bombay:

PRINTED AT THE JOINT-STOCK PRINTING PRESS.

1893.

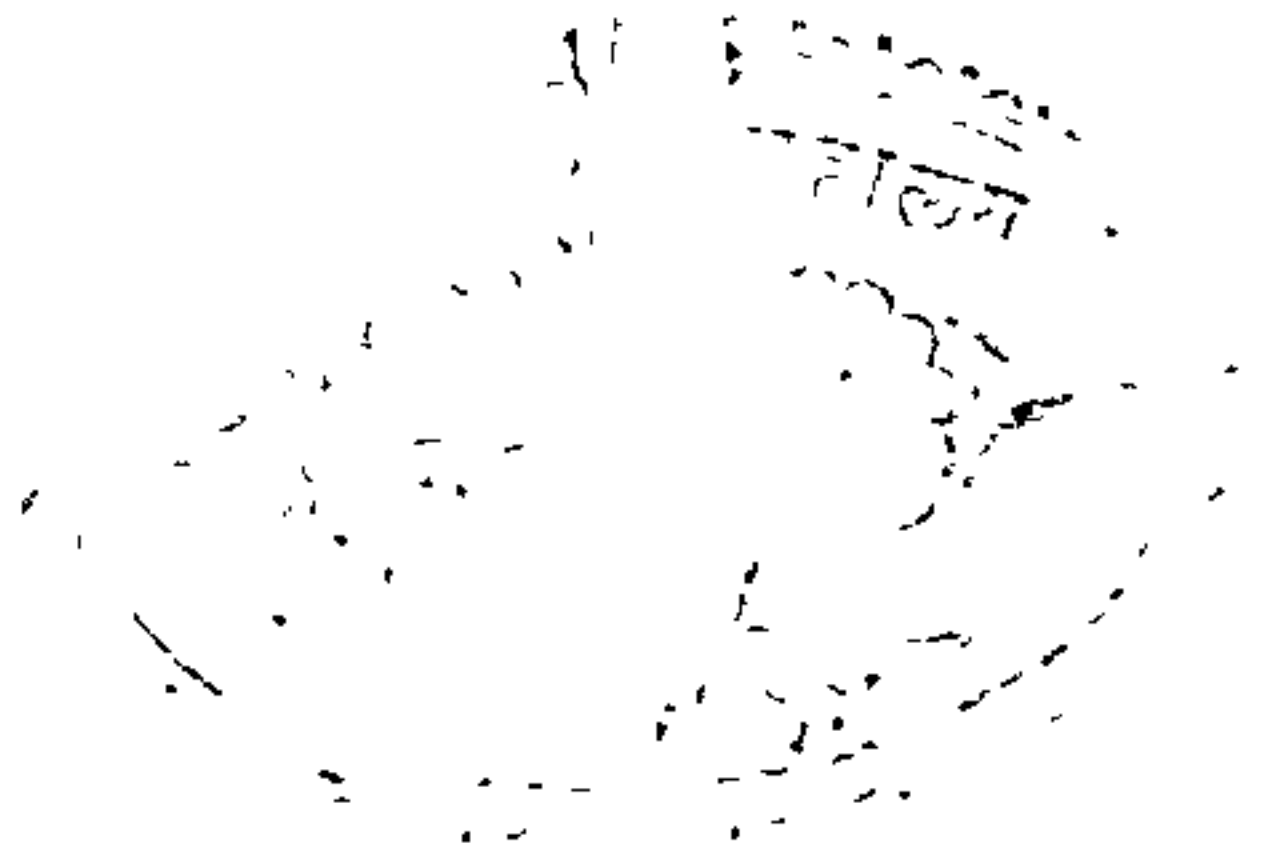
Price 2 Annas.

किंमत दोन आणे.

३५४

काव्य

१११ गुरु

साहित्यशतक

ह्या पुस्तकांत

अलंकार, चातुर्य, धर्म, नीति, परमार्थ, प्रपंच,
व्यवहार, विज्ञान, इत्यादि प्रकरणीं १००
विषय संबंधी अनेक संस्कृत व प्राकृत

ग्रंथांतरीचे वेच्यांचा

संग्रह आहे.

सुध्या हतानि सूक्तानि सुकृतानि ततस्तनः ।
संचिन्वन् धीर आसीत् शिलाहारी शिलयथा ॥

महाभा० ९. ११;२६.

अः—जसा दाणे टिपणारा शेतांत कणसे वेंचतो, त-
सा ज्ञानी पुरुष चांगले शब्द, चांगलीं कर्मे, व चांगलीं
भाषणे चहूंकडून वेंचून घेतो.

चांगले शब्द सांपडावे ह्मणून उपदेशकांनीं शोधिले.
ज्ञान्यांचीं वचनें अरी व खिले असीं आहेत, तीं सभाप-
ति रोवतात.

उपदेशक. १२. १०,११.

Handwritten text, possibly a signature or initials.

साहित्यशतक

ह्या पुस्तकांत

अलंकार, चातुर्य, धर्म, नीति, परमार्थ, प्रपंच,
व्यवहार, विज्ञान, इत्यादि प्रकरणीं १००
विषय संबंधी अनेक संस्कृत व प्राकृत

ग्रंथांतरीचे वेच्यांचा

संग्रह आहे.

सुव्या हतानि सूक्तानि सुकृतानि ततस्ततः ।
संचिन्वन् धीर आसीत् शिलाहारी शिलंयथा ॥

महाभा० ९. ११; २६.

अः—जसा दाणे टिपणारा शेतांत कणसे वेंचतो, त-
सा ज्ञानी पुरुष चांगले शब्द, चांगलीं कर्मे, व चांगलीं
भाषणे चहूंकडून वेंचून घेतो.

चांगले शब्द सांपडावे लक्षण उपदेशकारने शोधिले.
ज्ञान्यांची वचने अरी व खिले असीं आहेत, तीं सभाप-
ति रोवतात.

उपदेशक. १२. १०, ११.

7
7/2

हैं पुस्तक

उपदेशक, कविजन, कीर्तनकार, ग्रंथकार, पाठक,
सादक, विद्यार्थी, शिक्षक, संभाषणकर्त्ते,
इत्यादिकांस त्याच्या कर्त्याने परमा-
दराने समर्पण केले आहे.

शे. का. २६०

प्रस्तावना.

ह्या लहानशा पुस्तकाचा उद्देश त्याच्या नामपृष्ठावरून समजण्याजोगा आहे, तथापि त्याचें किंचित परिस्फोटन करण्याचें अगत्य दिसतें. सांप्रत काळीं उपदेशक, कीर्तन करणारे, धर्मसंबंधी वाद करणारे व ग्रंथ लिहिणारे यांची संख्या वाढत चालली आहे; अशांस सत्याच्या मंडणार्थ व असत्याच्या खंडणार्थ ह्या पुस्तकांतील वेच्यांपासून सहाय व्हावें हा एक ह्याचा उद्देश आहे.

ज्या सत्यतेचें आपण प्रतिपादन करूं पाहतों तिचें पुष्टि-करण विरुद्ध पक्षकारांच्या ग्रंथांतून करितां येईल तर आपल्या प्रतिवाद्याची खातरी करून देण्याचा विशेष संभव आहे. सर्व मानवी धर्मांमध्ये कमी जास्ती सत्यांश आहेतच, ते फुलांतील मधुविंदुप्रमाणें व रेंतींतील सुवर्णकणांप्रमाणें ज्ञान्यांनीं शोधून काढावे व आपल्या कामास लावावे.

ह्या पुस्तकांचा अणखी एक हेतु असा आहे कीं, आली-कडील गद्यपद्यात्मक ग्रंथकारांनीं स्वदेशीय प्राचीन ग्रंथकारांच्या शैलीला अनुसरून आपले ग्रंथ रचोवें, तेणेंकरून त्यांच्या लेखांचें लोकांवर व विशेषेंकरून जुन्या शाळेच्या लोकांवर अधिक वजन पडेल. तर ह्या पुस्तकाच्या अभ्यासानें तरुण व होतकरू ग्रंथकारांस कांहीं सहाय व्हावें असा पुस्तक कर्त्याचा मनोदय आहे.

हें पुस्तक शाळांतील विद्यार्थ्यांस व घरीं मुलांस शिक-विण्यालायक आहे. यांत बहुतकरून प्रत्येक विषयाच्या खालीं ख्रिस्ती शास्त्रांतील जीं स्थळें दर्शविलीं आहेत त्यांच्या

सहायानें मूळ विंग्गंचा अभ्यास केला असतां तो विशेष लाभदायक होईल. हीं शास्त्रवचनें ख्रिस्ती उपदेशक व कीर्तन करणारे यांच्याही फार उपयोगीं पडतील. त्यांस आणखीही वचनें स्वतः काढतां येतील, एथें केवळ सूचनार्थ व तुलनार्थ तीं टिपलेलीं आहेत; ग्रंथविस्तार फार होऊन पुस्तकाची किंमत ही वाढेल या भयास्तव तीं अक्षरशः उतरून घेतलीं नाहीत.

ह्या पुस्तकांतील सर्व विषय धर्मसंबंधी आहेत असें नाही; नीति, व्यवहार, दृष्टांत, अलंकारिक भाषणें इत्यादिकांचाही ह्यांत समावेश केला आहे. संस्कृतापेक्षां प्राकृत वेंच्यांचा भरणा विशेष आहे.

ह्यांतील एकंदर मुख्य प्रकरणें पंचोत्तय्यासुद्धां पक्के १०० आहेत, व पोटप्रकरणें धरलीं असतां त्यांची संख्या जास्त होईल. वेंच्यांची संख्या १६९ आहे. त्या सर्वांचीं मूळ स्थळें दर्शविलीं आहेत, अथवा त्यांच्या कर्त्यांचीं नांवे दिलीं आहेत. बहुतेक वेंचे मूळ ग्रंथांवरून घेतले आहेत, कांहीं इतर प्राकृत व इंग्लिश ग्रंथांत सांपडले, कांहींचा संग्रह पुस्तक कर्त्यापारीं बहुत दिवसांपासून होता. तुकारामाचे अभंगांचें स्थळ दर्शविलें नाही, तथापि त्यांतून बहुतेक इंदुप्रकाश छापखान्यांत छापलेल्या गाथेच्या पुस्तकांतून घेतले आहेत. ज्याचें मूळ सांपडलें नाही त्यांपुढें (?) प्रश्नचिन्ह केलें आहे.

ह्याच्या शेवटीं पवित्र शास्त्रांतील सात वचनें उतरून घेतलीं आहेत.

दुसऱ्या आवृत्तीची सूचना.

पहिल्या आवृत्तींत ज्या चुका पडल्या होत्या त्या वेच्यांचे मूळांवरून जितक्या नीट करवल्या तितक्या केल्या आहेत, कारण सर्वांचे मूळग्रंथ आतां पुस्तककर्त्यापाशीं राहिले नाहींत. कित्येक वेचे बदलून त्यांच्या ऐवजीं दुसरे घातले आहेत, व कांहीं वाढविले आहेत. ज्या वेच्यांत ग्रंथकर्त्यांचें नांव आहे तें नांव पुनः शेवटीं दर्शविलें नाहीं. कांहीं नवीन विषय पुरवणींत दिले आहेत.

बाबा पद्मनजी.

ह्या पुस्तकांतील संक्षिप्त चिन्हांचा अर्थ.

अ० ह्यणजे अभंग	भ० वि० = भक्तविजय.
अ० = अर्थ.	दा० वी० = दासबोध.
ओ० = ओवी.	ज्ञा० = ज्ञानेश्वरी.
श्लो० = श्लोक.	सू० = सूत्र.
वे०सू० = वेदांतसूर्य.	वृ०चा० = वृद्ध चाणाख्य.
स० = समास.	ज्ञा०मो० = ज्ञानमोदक
हि० = हितोपदेश.	ग्रंथ.
द० = दशक.	भा० = श्रीभागवत.
प्र० = प्रसंग.	शि०ली० = शिवलीलामृत.
भ०गी० = भगवद्गीता.	भ०नी०वै० = भृगुहरि नीति
मनु० = मनु धर्मस्मृति.	किंवा वैराग्य
महा०भा० = महाभारत.	शतक.
वि०पु० = विष्णुपुराण.	उ० = उपनिषद.
म०पु० = मत्स्यपुराण.	वे० य० = वेदार्थ यत्न.

ज्यांच्या ग्रंथांतून वेचे घेतले आहेत त्यांपैकी कित्येकांची नांवे:-

तुकाराम, रामदास, महिपति, श्रीधर, वामन, कबीर, मनु, ज्ञानेश्वर, नामहेव, शिवदिन इ०.

श्री. काव्य ६६

अनुक्रमिका

	पृष्ठ
१ अंगांत येणें • आणि शकुन पाहणें	१
२ अति सर्वत्र वर्जयेत	१
३ असत्य	२
४ आत्मनिग्रह	२
५ आत्मस्तुति	१
६ आत्मा (आहे याविषयीं प्रमाण)	३
— (अमर आहे)	१
७ आत्मे	४
८ आळस	१
९ ईश्वरीसत्ता	६
१० उद्योग	१
११ ऋषि (वेद रचणारे ऋषी पापक्षमेकरितां प्रार्थना करीत असत)	६
१२ कर्ममार्ग	१
१३ कर्मापेक्षां (नीति उत्तम)	७
१४ कर्मानुसार गुण	१
१५ कशांत काय—कोठें कोण नसावा इ०	८
१६ कानफाटी	..
१७ कीर्तन	१
१८ कोणास काय नसावें इ०	९
१९ खळांस (परमार्थाचा उपदेश) कसा लागतो ..	१

२०	गुरु (अथळा)..	....	....	....	११
	— (पोटाथी)..	....	....	....	११
	— (पिडस्त)	....	....	....	१०
	— (भोंदु)....	....	....	....	११
	— (लोभी)	....	....	....	११
	— (विषयी)..	....	....	....	११
	— (शब्दज्ञानी)	....	....	....	११
२१	गोसावी..	....	....	....	११
२२	चार वर्णांचे सामान्यधर्म	....	....	....	१२
२३	ग्रामण्य..	....	....	....	११
२४	जग (दुर्तोडे)	....	....	....	१३
२५	जंगम....	....	....	....	११
२६	जगांत (सुख दुःखाची मिसळ आहे)	....	....	....	११
२७	जन आणि संत (एकत्र असून भिन्न कसे)	....	....	....	१४
२८	जातिभेद (देव मानीत नाही)	....	....	....	१५
	— (मुळीपासून नाही)	....	....	....	११
२९	तारण (लवकर साधून ध्यावे)..	....	....	....	१६
३०	तीर्थ	....	....	....	११
३१	थोरांच्या (मागून लहान जातात)	....	....	....	१७
	— (मागून जन कसे जाते)	....	....	....	११
३२	दानधर्म (संसार सुखाच्या आशेने	....	....	....	११
	करणे)..	....	....	....	१८

३३	दांभिकाची भक्ति.	....	....	....	११
३४	दुर्जन व सज्जन ..	....	....	....	१२
	—(कसा असतो)	....	....	....	११
३५	देव (एक आहे)	....	...	....	२०
	—(कृपाळु)..	....	....	....	११
	—(रक्षक)....	....	....	....	११
	—(निराकार)	....	....	....	२१
	—(आमची काळजी वहातो)	....	....	....	११
३६	देव (खोटे)....	....	....	....	२२
३७	देहलोभ .	....	....	....	११
३८	दोन बायकांचा नवरा....	....	....	....	२४
३९	धर्माकरितां काय सोडावें.	....	....	....	११
४०	निंदक (कसा असतो)..	....	....	....	२५
	— (काय करितो)....	....	....	....	११
४१	पढतमूर्ख	....	....	....	११
४२	पाप (कोण पाहातो)..	....	....	....	२६
४३	पाप्याचें मन	....	....	....	२७
४४	पाहुणचार	....	....	....	११
४५	पूर्ण पुरुष	....	....	....	११
४६	पोटोत्रा ..	....	....	....	२८
४७	बालशिक्षण	....	....	....	११
४८	बुद्धि कोणाची ऐकावी ..	....	....	....	११

४९	बुद्धिबल	२९
५०	ब्रह्म (लक्षणजे काय)	
५१	ब्राह्मणांची भ्रष्टता (पूर्वीच्या ब्राह्मणी.. राज्यांतली)	३०
५२	भार्या	३१
५३	भाव	३१
५४	मन (ओढाळ)..	३१
५५	मनोनिग्रह	३२
५६	मानभाव	३१
५७	मांसभक्षण	३१
५८	मित्र (लक्षण)..	३३
५९	मी (पापी आहे)	३४
६०	मूर्खा (चीं लक्षणें)	३४
६१	मूर्खा (ची शोभा)	३४
६२	मूर्तिपूजा.	३५
६३	मूळस्वभाव	३७
६४	मृत्यु (कोणाची भीड धरीत नाही)	३८
६५	मृत्युपंथे (कोण गेले)	३९
६६	राजधर्म..	४०
६७	लहानपण	४१
६८	लांच (खाणारास शिक्षा)	४१
६९	लोक (गतानुगतिक आहेत)	४१
७०	लोकनिदास्पद (वर्णन) ...	४२

७१	न (वर्णन)	....	....	....	....
७२	विठोबा (विषयीं तुकारामाचें मत)	....	....	....	४३
७३	विद्या व विद्वान (प्रशंसा)	....	....	....	४४
७४	विवेकाचें (श्रेष्ठत्व)	....	....	....	४५
७५	विष्णू (विषयीं पद्मपुराणाचें मत)	....	....	....	४६
७६	वृद्धानारी पतिव्रता	....	....	....	४७
७७	व्यभिचार	....	....	....	४८
७८	व्यर्थ (कशावांचून काय?)	....	....	....	४९
७९	व्यर्थ (काय जातें)	....	....	....	५०
८०	वेड्यांचा बाजार ..	....	....	....	५१
८१	शक्तिउपासक	....	....	....	५२
८२	शिवा (विषयीं भागवताचें मत)	....	....	....	५३
८३	शिष्य (ढोंगी, ठक इ०)	....	....	....	५४
	—(कोणता कामाचा नाही)	....	....	....	५५
	—कसा असावा..	....	....	....	५६
८४	श्रमाअंती फळ...	....	....	....	५७
८५	संगतगुण ..	....	....	....	५८
८६	सत्य (जय पावतें)	....	....	....	५९
	—(निवडून घ्यावें)	....	....	....	६०
	—सोडूं नये	....	....	....	६१
८७	सच्छिष्य (लक्षणें)	....	....	....	६२
८८	सद्गुरु (वांचून अज्ञानांधकार जात नाही)	....	....	....	६३

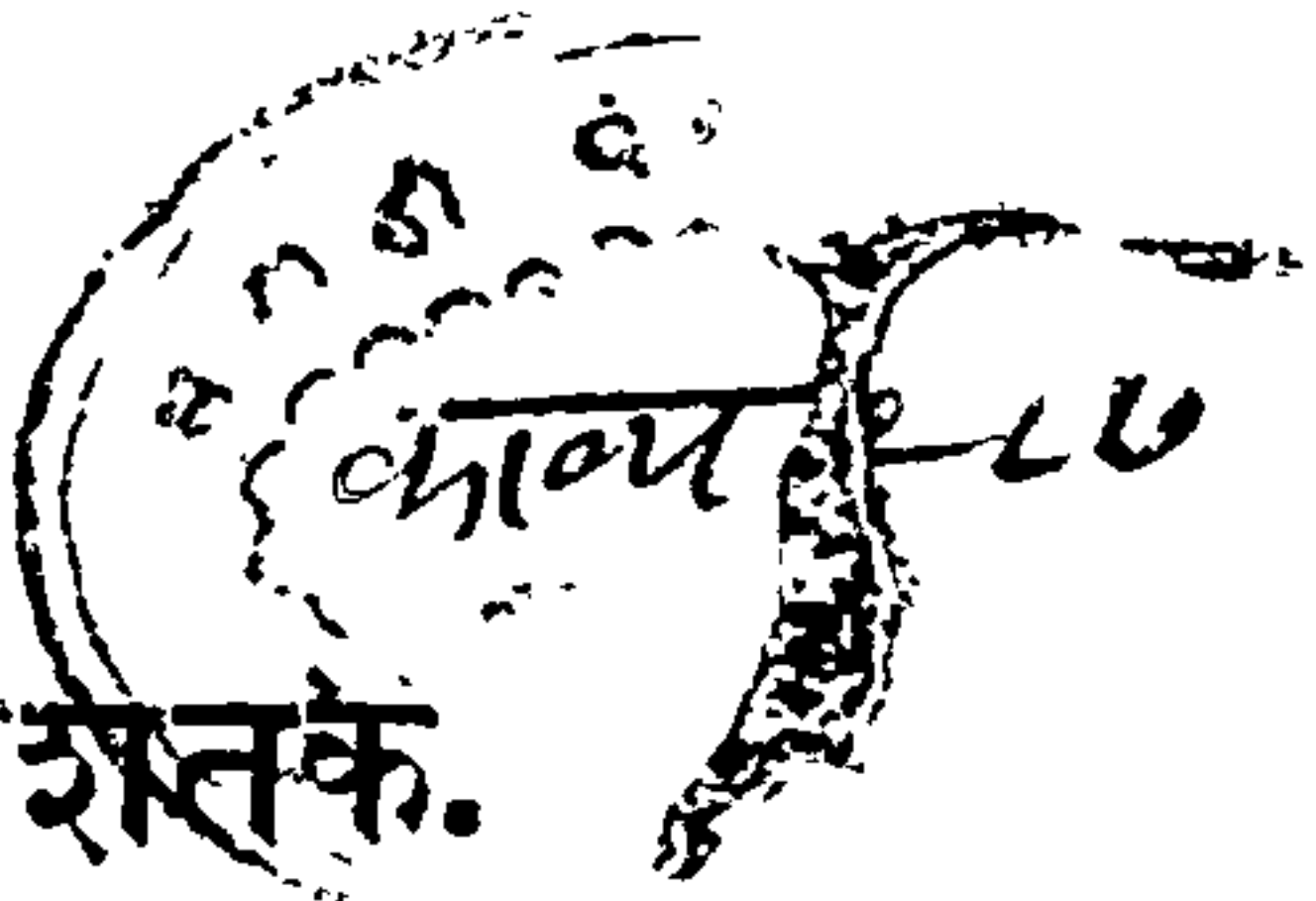

॥६॥

	—(वांचून गति नाही)	....	....	९४
८९	संन्यासी ..	....	....	९५
९०	संसारी (असून देवाकडे चित्त कसे ठेवावे)	....	....	९६
९१	संसारी (असून पापापासून अलिप्त कसे रहावे)	....	....	९७
९२	सार (ध्यावे)	....	....	९८
९३	साक्षीने (खरे बोलावे)	....	....	९९
९४	साक्षी (ज्याचा तोच)	....	....	१००
९५	सिंहस्थपर्वणी	....	....	१०१
९६	सुपुत्र	....	....	१०२
९७	सौवळे	....	....	१०३
९८	स्त्रियांनी (संसार कसा करावा)	....	....	१०४
९९	स्थैर्य (संकटांत)	....	....	१०५
१००	स्नान (केल्याने पाप जात नाही)	....	....	१०६
१०१	स्वर्ग	....	....	१०७
१०२	स्वहिता (विषयी लोकांचे औदासिन्य)	....	....	१०८
	—(होण्याकरितां काय करावे)	....	....	१०९
१०३	क्षमाशीलता (इ० अनेक गुण)	....	....	११०
१०४	क्षुद्र दैवते	....	....	१११
	—(त्यांचे भक्त)	....	....	११२
	—(त्यांची भक्ति विष्णुभक्ती वाचून व्यर्थ)	....	....	११३
१०५	ज्ञानाचे मोल	....	....	११४
१०६	ज्ञानाभिमान	....	....	११५
१०७	सत्य सप्तक	....	....	११६
१०८	पुरवणी	....	....	११७

साहित्यशतकं.

अंगांत येणें, आणि शकुन पहाणें

अ० डोयीं वाढवूनि केश ।

भूतें आणित्ती अंगास । १ ॥

तरी ते नव्हती संतजन ॥

तेथें नाहीं आत्मखुण ॥ २ ॥

मेळवूनि नरनारी ।

शकुन सांगती नाना परी ॥ ३ ॥

तुका ह्मणे मैद ।

नाहीं त्यांपाशीं गोविंद ॥ ४ ॥

ले. २०:२७; यशा. ८:१९.

अति सर्वत्र वर्जयेत (ह्या वाक्याचा मूळ श्लोक)

अतिरूपेणवैसीता अतिगर्वेणरावणः ।

अतिदानबलिर्दत्त्वा अतिसर्वत्रवर्जयेत ॥

वृ. चा.

अर्थः—सीता अति रूपवंत होती ह्मणून ती रावणानें नेली, रावणासही गर्व बहुत झाला ह्मणून त्याचा नाश झाला, बलीनें अति दान केलें ह्मणून तो स्थानभ्रष्ट झाला यास्तव कोणतेंही कर्म अति करूं नये.

असत्य

- ० ओ० असत्य तेंचि पै पातक । असत्य तोचि महेंचरक ॥
 असत्याचेनि संगें दुःख । अनंत जन्म भोगिता दे
 मुक्तेश्वर. भारत. आदिपर्व १३१.
 नीति. १२. २२; प्रग. २१. ८.

आत्मनिग्रह

बंधुरात्मानस्तस्य येनात्मैवात्मना जिताः ।

भगवद्गीता ६. ६.

अर्थः—जो आपलें मन जिंकितो तो त्या मनाला आपला मित्र करितो; ह्मणजे आत्मनिग्रही पुरुष आपल्या जिवाचा मित्र आहे. मन, मनोनिग्रह पाहा.

नीति. १६. ३२.

आत्मस्तुति

परप्रोक्तगुणोयस्तुनिर्गुणोपिगुणीभवेत् ।

इंद्रोपिलघुतांयातिस्वयंप्रख्यातितैर्गुणैः ॥

वृ. चा.

अर्थः—दुसऱ्यांनी ज्याच्या गुणाची स्तुति केली तो पुरुष अल्पगुणी जरी असला तरी थोरवी पावतो; आणि इंद्र जर आपला थोरपणा आपले तोंडांन वणित आहे तर तो लघुता पावतो.

नीति. २७. २; २९. २३; यशा. २: ११; रो. ११. २०.

आत्मा आहे त्याविषयी प्रमाण)

सङ्घातपरार्थत्वात् त्रिगुणादिविपर्ययादधिष्ठा-
नात् । पुरुषोऽस्तिभोक्तृभावात् कैवल्यार्थं प्रवृत्तेश्च ॥

सांख्यकारिका, सूत्र १७.

स्वल्प सटीक अर्थः—ज्या अर्थी बुद्धि वगैरेंचा समुच्चय आहे त्या अर्थी त्यांचा भोक्ता कोणी तरी असावा. शरीरही पंच तत्वांचा समुच्चय आहे, त्याचा भोक्ता कोणी तरी असला पाहिजे. यास्तव बुद्धी वगैरेंचा व शरीराचा उपभोग घेणारा असा आत्मा आहे हें सिद्ध.

—(अमर आहे)

(१) संसारेजायमानस्यन्नियमाणस्यदेहिनः ।

नश्यतेदेहएवात्रनात्मनोनाशउच्यते ॥

मत्स्य पु० १५३. १८३.

अर्थः—संसारांत जन्मास येणारे व मृत्यु पावणारे जे प्राणी त्यांच्या देहांचा मात्र नाश होतो, परंतु त्यांतील आत्मा नाश पावत नाही.

(२) अंतवंतइमेदेहानित्यस्योक्ताःशरीरिणः ।

भग० गी० २. १८.

अर्थः—हा देह नाशवंत आहे, आत्मा नाशरहित आहे.

(३) नैनंछिंदंतिशस्त्राणिनैनंदहतिपावकः ।

नचैनंक्लेदयंत्यापोनशोषयतिमाहृतः—२.२३.

उत्प० ५. २४; उपदे० ३.२१; मात्थी. १६.२६.

(४)

अर्थः—शस्त्रें आत्म्यास छेदीत नाहींत, अपि जाळीत नाहीं, उदकं भिजवीत नाहीं, व वायु शोषीत नाहीं।
आत्मे (अनेक आहेत; एक जगदात्मा आहे) च्या वेदांतमताचा विरुद्धपक्ष)

जननमरणकरणानां प्रतिनियमाद्युगपत् प्रवृत्तेश्च ।
पुरुषबहुत्वं सिद्धं त्रैगुण्यविपर्ययाच्चैव ॥

सांख्यकारिका, सूत्र १८.

सटीक अर्थः— ज्यापेक्षां जन्म मरण व जीवन यांचीं साधनें वेगळालीं आहेत, ह्य० एक मनुष्य एका वेळीं जन्मतो व दुसरा दुसऱ्या वेळीं इ०, तसेंच त्यांचे उद्योगही निरनिराळ्या काळीं घडतात, त्यापेक्षां आत्मे अनेक आहेत हे सिद्ध. जर सर्वांचा आत्मा एकच असता तर जगांतील सर्व कार्ये एकाच काळीं घडलीं असतीं.

प्रग० ६.९; २०.४.

आळस

ओ० आळसाचें फळ रोकडें । जांभया देऊन निद्रा पडे
सुख ह्यणोनी आवडे । आळस लोकां ॥

साक्षेप करितां कष्टती । परंतु पुढें सुखाडती ।
खाती जेविती सुखी होती । यत्नें करूनी ॥

आळस उदान नागवणा । आळस प्रयत्न बुडवणा ।
आळसें करंटपणाच्या खुणा । प्रगट होती ॥—दा.बो.

नीति. १९.१५; २०.४; उप. १०.१८; २ ति० ३.१०.

(९)

मार्ग

(२) अनुयोगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्नुमर्हन्ति । हितोप-
अर्थः—अनुयोग्याला तिलांपासूनही तेल प्राप्त होत नाही.

नी. १९. २७; २४, ३०.

(३) आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः ।

मर्तृहरी.

अर्थः—आलस जो आहे तो मनुष्यांच्या शरिरांत राह-
णारा मोठा शत्रु आहे.—उद्योग पहा.

ईश्वरी सत्ता

रंकं करोति राजानं राजानं रंकमेव च ।

धनिनं निर्धनं चैव निर्धनं धनिनं तथा ॥

वृ. चा. १०. ५.

अर्थः—ईश्वर जर कृपा करील तर दरिद्रास राज्य देईल,
आणि जर तो कोपेल तर राजास दरिद्रि करील; तसाच
क्षणांत धनवंतास निर्धन करील, आणि निर्धनास धनाढ्य
करील; अशी सर्व कांहीं ईश्वरी सत्ता आहे.

१ शमु. २. ७, ८. गी. ७९. ७.

उद्योग

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैतिलक्ष्मीः ।—हितो.

अर्थः—उद्योगानें पुरुषाला संपत्ति प्राप्त होते.

नीति. १०. ४; १३. ११.

उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।—हितो.

अर्थः—उद्योगानें कार्यसिद्धि होती, नुस्त्या मरुत्थानें होत नाही. कष्ट पाहा.

नीति. ३१. २७; २८. १९.

(२) नास्त्युद्यमसमो बंधुः कुर्वाणो नावसीदती ।

भर्तृहरी.

अर्थः—उद्योगासारिखा आस नाही, कारण त्यास करणारा कष्ट पावत नाही.

ऋषि (वेद रचणारे ऋषि आपण पापी आहों असें समजून पापक्षमेकरितां प्रार्थना करीत होते.)

उदुत्तमं वरुण पाशमस्मद् वाधमं वि मध्यमं श्रथाय ।
अथावयमादित्य ब्रते तवा नागसो आदितये स्यामा ॥

ऋग्वेद. अ० १. अ० २. व १५. सूक्त १५.

अर्थः—हे वरुणा, आह्मांपासून वरचा पाश वर सैल कर, खालचा खाली सैल कर, आणि मधला मध्यें सैल कर, कीं जेणेकरून हे आदित्या, आह्मीं निष्पाप होऊन तुझ्या सेवेत राहूं आणि उन्नतीप्रत पावूं. (वे. य. २३० पृ.)

कर्ममार्ग (व्यर्थ)

ओ० नानासाधनें वापुडीं । सद्गुरुविण करिती वेडीं ।
गुरुकृपेविण कुडकुडीं । व्यर्थची होती ॥ हरि-
कथा पुराणश्रवण । आदरें करितीं निरूपण । सर्व
तीर्थें परमकठीण । करती प्राणी ॥ श्लफळीत
देवतार्चनें । स्नानसंध्या दर्भासनें । टिके माळा

गोपिचन्दने । ठसे श्रीमुद्रांचे ॥ अर्घ्यपात्रें संपुष्ट
 गुणैर्गुणैः । मंत्र यंत्राचीं ताम्रपर्णैः । नाना प्रकारचीं
 उपकरणे । साहित्य शोभा ॥ घण घण घंटा वाजती ।
 स्तोत्रे स्तवने आणि स्तुति । आसने मुद्रा ध्याने
 करिती । प्रदक्षिणा नमस्कार ॥ पंचायतनपूजा
 केली । मृत्तिकेचीं लिंगे लाखेली । फळे नारि-
 केले भरली । संपूर्ण पूजा ॥ उपोषणे निष्ठा नेम ।
 परम सायासीं केले कर्म । फळ न पावती वर्म ।
 चुकले प्राणी ॥ रामदास. दा० बो० १. २२४. — ३१.

यशा. ५७. १२; गल. २. १६; ति. ३. ५.

कर्मा (पेक्षां नीति उत्तम)

यमान्सेवेतसततंननित्यंनियमान्बुधः ।

यमान्यतत्पकुर्वाणोनि यमान्केवलान्भजन् ॥

मनु. ४. २०४.

अर्थः—जो पुरुष सुज्ञ आहे त्यानें जरी नित्य कर्मविधींचें
 (स्नान संध्यादि कर्मांचें) आचरण केले नाही, तरी नीतीचें
 वर्तन सर्वदां करावें; जर तो कर्मविधि आचरतो व नीतीनें
 चालत नाही तर तो नीच पदाप्रत पावतो.

मिखा. ६. ८; १ शमु. १५. २२.

कर्मानुसारगुण

यथा कारी यथा चारी तथा भवति, साधुकारी सा-
 धुर्भवति, पापकारी पापी भवति, पुण्यः पुण्येन कर्मणा
 भवति, पापः पापेन ॥

बृहदा० ४.

(८)

अर्थ:—जो जसैं काम करितो व आचरण करितो तो तसा
होतो, चांगलें काम करणारा चांगला होतो, पाप करणारा
पापी होतो, पुण्यकर्मानें पुण्यवान होतो, पापकर्मानें पापी
होतो.

मात्मी. ७. १७.

कशांत काय-कोटें-कोण-नसावा- इ.

ओ० लग्नांत नसावा चहाड । युद्धांत नसावा भ्याड ।
कीर्तनीं नसावी बडबड । तुळशींत बोकड नसावा ॥
पुराणांत नसावा पाखंडी वाचाळ । भाविकांत न-
सावा निंदक खळ । प्रवासीं नसावा भुकाळ । भ-
जनीं तळयळ नसावी ॥ —महिपति. भ. वि.

कानफाटी

अ० कान फाडूनियां मुद्रा ते घालती ।
नाथ ह्मणवित्ती जगामार्जी ॥
वालोनिया फेरा मागती द्रव्यासी ।
परि शंकरासी नोळखित्ती ॥
पोट भरावया शिकती उपाय ।
तुका ह्मणे जाय नरकलोका ॥

कीर्तन (कसैं करावें)

अ० कीर्तन करावें । करूनी दाखवावें ।

हैं तो अंगीं नाहीं चिन्ह । गाईलें वेश्येच्या दृव्यानें

(९)

जेथें करारवें कीर्तन । तेथें घेऊं नये अन्न ॥

तुका लावूं नये कपाळा । गळां घालूं नये माळा ॥

—तुकाराम.

कारणास काय नसावें इ०

अ० विरक्तास नसावा द्रव्य साठा । दुर्बळास नसावी
उन्मत्तता । सूक्ष्म मार्गी नसावा कांटा । ज्ञानियासी
नसावा ताठा ॥ —महिपति.

खळांस (परमार्थाचा उपदेश कसा लागतो)

अ० जेवीं नवज्वरें तापानें शरीर । लागे त्या क्षीर
विषतुल्य ॥ ध्रु० ॥ तेवीं परमार्थ जीहीं दुरावला ।
त्या लागीं झाला सन्निपात ॥ कामिनी
जयांच्या जाहली नेत्रासीं । देखी तो चंद्रासी
पीतवर्ण ॥ तुका ह्मणे मद्यपानाची आवडी । न
रुचे त्या गोडी नवनीताची ॥

नीति ३. ७; २ करं. २. १४.

गुरु (अंधळा)

ओ० गुरु अंधळे शिष्य अंधळे । त्यांसीं परमार्थ न कळे ।
जाऊनि भ्रम अंध कूपीं पडले । अवघे जण ॥

ज्ञानमोदक ग्रंथ. ४. १९.

माथी. १५. १४; यशा. ५६. ६.

—(पोटाधीं)

ओ० रोग्या हातीं पथ्य न करवी । वैद्य आपली जीविका

(१०)

वाढवी । तैसा कान फुंकूनि गोवी पोटासाळीं ॥

यहे. ३४.२.

के. ४.५२.

प.

गुरु—(भिडस्त)

ओ० शिष्यासीं आवडे विषय । त्याचा अंगिकार करीं
स्वयें । तो गुरु भीडसारु कामा नये । बुडवणा—९३.

बिला. २. १४; एहे. १२. १०.

—(भोंदु)

अ० असे कसे झाले भोंदु । कर्म करोनी ह्मणती साधु।।
अंगा लावूनिया राख । डोळे झांकुनी करिती पाप ।।
दावुनि वैराग्याची कळा । भोगी विषयाचा सोहळा।।
तुका ह्मणे सांगों किती । जळो तयांची संगती ।।

लूका. ११.४२,४४;२०.४७.

—(लोभी)

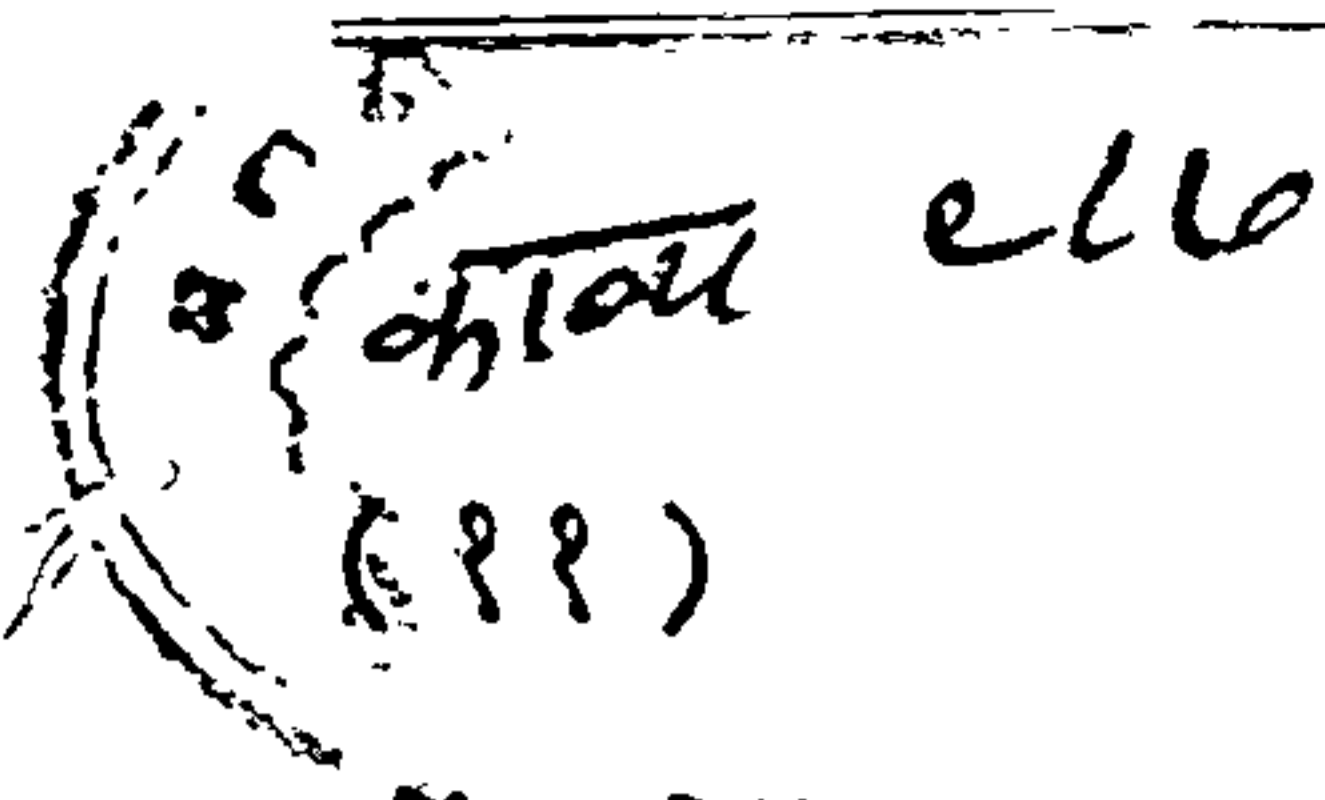
ओ० लोकांत प्रतिष्ठा दावी । नाना परी द्रव्य मिळवी ।
लटकी क्षमा शांति मिरवी । सांग जैसें नटाचें ॥

२ पे. २. ३.

वे० सु० ९.४७.

—(विषयी)

अ० साधक झाले कळीं । गुरगुडीची लांब नळी ॥
पर्ची पडे मद्यपान । भांगमुर्का हें साधन ॥
अभेदाचें पाठांतर । अति विषया पडी भर ॥
चेल्यांचा सुकाळ । पिंड दंड भंगपाळ ॥

सेवुत्तुभानधन । बरें इच्छेनें संपन्न ॥
मेगाच्या नरकाडीं । तुका बोडोनिया सोडी ॥

यशा. २८.७; यहूद. ४; होशि. ६. ९.

शुरु (शब्दज्ञानी)

ओ० एक ज्ञान उद्धट बोलती । श्रोते ऐकतां आनंदती ।
परी आपुले हृदयीं विश्रांति । क्षण एक नसे तयां ॥
इक्षुरस घाणा गाळी । त्या रसें तृप्त होती सकळीं ॥
परी त्या रसाची नवाळी । वाणा नेणें सर्वथा ॥
ऐसें जयाचें शब्दज्ञान । निरूपणें रंजवी जन ॥
परी आपण कोरडा जाण । संशयें करून भरलासे ॥

वे. सू. १.४४,४६.

२ पे० २.१८; कल. २.४; २ ति० २. १.

गोसावी

लांबवूनि जटा नेसोनि कासोटा ।
अभिमान मोटा करिताती ॥
सर्वांगा करिती विभूतिलेपन ।
पाहाती मिष्टान्न भक्षावया ॥
तुका ह्मणे त्यांचा नव्हे हा स्वधर्म ।
न कळतां वर्म मिथ्यावाद ॥

लू. ११. ३५-४३.

चार वर्णांचे सामान्य धर्म

भृत्यादि भरणार्थाय सर्वेषांचपरिग्रहः .

ऋतु कालाभिगमनं खदारेषु महीपते ॥

दयासमस्तभूतेषु तितिक्षानाभिमानिता ।

सत्यं शौच मनायासो मंगलंप्रियवादिता ॥

मैत्र्य स्पृहा तथा तद्वत् कार्पण्यं नरेश्वर ।

अनसूयाच्च सामान्या वर्णानां कथिता गुणाः ॥

वि. पु. अंश ३. अ० ८. श्लो० ३४, ३५, ३६.

अर्थः—कुटुंब पोषणार्थं द्रव्य संपादन करणे, प्रजोत्पादनार्थं विवाह करणे, प्राणिमात्रावर दया, सहिष्णुता, नम्रता, शुद्धता, मनाची तृप्ति, समयादि वस्त्राभरण, मृदु भाषण, मैत्री, हेवा व कुरकुर न करणे, अलोभ, अक्षोभ, व दुसऱ्याला दोष न लावणे हे चारही वर्णांचे सामान्य धर्म आहेत.

मात्थी. २२. २१, ३७, ३८, ३९, ४०.

ग्रामण्य

ब्राह्मणांस ग्रामण्यानें बुडविलें । विष्णूनें श्रीवत्स
मिरविलें । त्याच विष्णूनें शापिलें । परशुरामा ॥
आह्मीही तेच ब्राह्मण । दुःखें बोलिलों हें वचना
वडील गेले ग्रामण्य करून । आम्हां भोवते ॥
आतांच्या ब्राह्मणीं काय केलें । अन्न मिळेना ऐसें
झालें । तुह्मां बहुतांचे प्रचोतीस आलें । किंवा नाहीं ॥

रामदास. दा. बो. ४. ७.

(१३)

जंग (दुत)

संसार करितां ह्यणती हा दोषी ।

टाकितां आळसी पोटपोसा ॥

आचार करितां ह्यणती पसारा ।

न करितां नरा निदितातां ॥

संत संग करितां ह्यणती हा उपदेशी ।

येरा अभाग्यासीं ज्ञान नाहीं ॥

बहु बोलों जातां ह्यणती हा वाचाळ ।

न बोलतां सकळ ह्यणती गर्वी ॥ तुकाराम.

मात्मी. ११. १६—१९.

जंगम

होऊनि जंगम विभूति लाविती ।

शंख वाजविती घोघरीं ॥

शिवाचें निर्माल्य तिर्था न सेविती ।

घंटा वाजविती पोटासाठीं ॥

तुका ह्यणे त्यांसी नाहीं शिवभक्ति ।

व्यापार करिती संसाराचा ॥

जगांत (सुख दुःखाची मिसळ आहे)

कई वहावे जीवन । कई पलंगीं शयन ॥

जैशी जैशी वेळ पडे । तैसें तैसें होणें घडे ॥

कई भोज्य नाना परो । कई कोरज्या भाकरी ॥

(१४)

कई वैसेवाँ वाहनों । कई पार्या अनवाणं ॥
कई उत्तम प्रावणें । कई वसनें तीं चीणें ॥
कई सज्जनासीं संग । कई दुजर्नासीं थ. ॥
कई सकळ संपत्ति । कई विपत्ति भोगणें ॥
तुका ह्मणे सुख दुःख । तें समान जाण ॥

फिल. ४. १२, १३; हव. ३. १७.

जन आणि संत (एकत्र असून भिन्न कसे)

ओ० गुंजांमाजी प्रवाळ । स्फटिकांमध्ये मुक्ताफळ ।
दिसें सारिखेंचि सुढाळ । जोहारी तत्काळ निवडी पै ॥
पाषाणामाजी परिस । दिसे तैसाच अवळांस ।
परि तो लोहारचें निःशेष । स्पर्शें सुवर्ण करीतसे ॥
कृष्ण मृत्तिका आणि कस्तूरी । दिसती समान एकसरी ।
परि मृगमद तृप्त करी । सुवासेंकरूनि सर्वांशीं ॥
काच पाच दिसे समान । परि चतुर पाच घेती निवडून ।
तक्र दुग्ध एकवर्ण । परि पय मान्य सर्वांशीं ॥

वे० सू० २. ५६-५९.

(२) दद्याचिया अंगीं निघे ताक लोणी ।
एका मोलें दोन्ही मागो नये ॥ ध्रु० ॥
आकाशाचे पोटीं चंद्र तारांगणें ।
दोहींसी समान पाहों नये ॥
पृथ्वीच्या पोटीं हिरा गारगोटी ।

दोहींसी संसाटी करूं नये ॥

तुंका ह्मणे तैसे संत आणि जन ।

दोहींसी समान भजूं नये ॥

मात्थी. १३.२४—३०; ४७—५०.

जातिभेद (देव मानीत नाही)

ओ० सा माझ्या नामीं तरू । मी नेणें घेड अथवा मांग
चांभारू । वळेच निवे त्याचे घरू । भक्त आपला ह्मणूनी ॥

ज्ञानेश्वर (?)

—(मुळीं पासून नाही)

श्लो० भारद्वाज उवाच । चातुर्वर्णस्य वर्णेन यद्विवर्णो
विभिक्ष्यते । सर्वेषां खलु वर्णानां दृश्यते वर्णसंकरः ॥

कामक्रोधो भयं लोभः शोक चिंता क्षुधा श्रमः ।

सर्वेषां प्रभवति कस्माद्वर्णो विभिक्ष्यते ॥

जंगमानामसंख्येयाः स्थावराणांच जातयः ।

तेषां विधिवर्णानां कुतो वर्ण विनिश्चयः ॥

भृगुरुवाच ॥ न विशेषोस्ति वर्णानां सर्वं ब्राह्ममिदं

जगत् । ब्राह्मणापूर्वं सृष्टंहिकर्म भिर्वर्णतां गतम् ॥

—महाभारत, शांतिपर्व.

अर्थः—(भृगु ऋषीनें प्रथम असें ह्मणलें होतें कीं, ब्रह्मदे-
वापासून ज्या चार जाती झाल्या त्यांचे वर्ण निरनिराळे होते;
त्यावर भारद्वाज ऋषि प्रश्न करितातः—) जर चार वर्णांचा

(१६)

भेद त्यांच्या रंगावरून होतो तर सर्व जातींमध्ये वर्णसंभार (रंगाची मिसळ) दिसून येतो. तसंच काम (वासने), क्रोध, भय, लोभ, शोक, चिंता, क्षुधा, श्रम हीं सर्वांस ज्ञानच आहेत, तर जात कशानें ओळखावी ? त्यांच्या शरीराचा घर्म, (वाम) रक्त, पित्त, इ० सारखींच आहेत. आणि त्या सर्वांची शरीरें नाश पावतात, तर जातीचा निर्णय कसा करावा ?

भृगूचें उत्तर.—जातिभेद मुळींच नाही, हें सर्व जेष्ठ ब्रह्मानें उत्पन्न केलें. तें प्रथम त्यानें केल्यावर कर्माच्या (धंद्यांच्या) भेदानें जाती उत्पन्न झाल्या.

प्रे० १७. २६; १०. ३४.

नारण (लवकर साधून घ्यावें)

श्लो० यावत् स्वस्थ मिदं देह यावन्मृत्युश्च दूरतः ।
तावदात्महितं कुर्यात् प्राणानि किं करिष्यसि ॥

वृ० चा० ४. ४.

अर्थः—जांपर्यंत हा देह स्वस्थ आहे व मृत्यु दूर आहे तांपर्यंत आत्महित करून घे, मरणानंतर काय करशील ?

गी० २५, ७; इव. ३. १३.

तीर्थ

(१) पद. हमारो तीरथ कोन करे । तीरथ कोन करे । ध्रु० ॥
मनमो गंगा मनमो काशी । मनमो स्नान करे ॥ ह० ॥
मनमो आसन मनमो कडासन । मनमो धूनी झरे ॥ ह० ॥
कहत कबीरा सुन भाई साधू । भटकत कोण फिरे ॥

कबीर.

(२) तीर्था जाऊनी कुंडीं बुडे । मन वैसेचो कोरडे ॥
मन संकल्पाचीं पापें । न जातीं तिर्थाचीया वापें ॥

तुकाराम.

(३) जाऊनियां तीर्था काय तुवां केलें ।
चर्म प्रक्षाळिलें वरी वरी ॥ ध्रु० ॥

अंतरीचें शुद्ध कासयानें झालें ।

भूषण त्वां केलें आपणया ॥

वृंदावन फळ घोळिलें साकरा ।

भीतरील थारा मोडे चि ना ॥

तुका ह्मणे नाहीं शांति क्षमा दया ।

तोंवरी कासया फुंदां तुह्मीं ॥

थोरांच्या (मागून लहान जातात)

श्लो० यद्यदाचरतिश्रेष्ठ स्तत्तदेवेतरो जनः ।

सयत्प्रमाणंकुरुते लोकस्तदनुवर्त्तते ॥

भ० गो० ३. २१.

अर्थः—श्रेष्ठ जन जसें वर्ततात तसें इतर जनही वाग-
तात. त्यांचें उदाहरण पाहून जग चालतें.

—(मागून जन कसें जातें)

ओ० कां समीर धावे जैसा जिकडे । मेघही वळोन
वर्षे तिकडे । किंवा मनाचिया चाडें । इंद्रियें
तेवींच राहटतीं ॥ किंवा वासरमणी जिकडे
जात । आदित्यवृक्ष तैसाची होत । कीं ओघा-

(१८)

ऐसें जीवन पाहे । धांवत जाय चपळत्व ।
समीर जाय ज्या दिशेप्रती । पतकान्तिकडेच
फडफडती । गायनाऐसींच वाद्ये वाजनी ।
अवमान गति दाऊनी ॥ -महिपति.

दानधर्म (संसार सुखाच्या आशनें करणें)

ओ० आतां कांहीं दान करूं । पुढिलिया चून्मास
आधारू । तेणें सुखरूप संसारू । होईल माझा ॥
पूर्वीं दान नाहीं केलें । ह्मणोनि दरिद्र प्राप्त
झालें । आतां तरी कांहीं केलें । पाहिजे कीं ॥
ह्मणोनि दिलें वस्त्र जुनें । आणि एक ताम्र
नाणें । ह्मणें आतां कोटी गुणें । पावेन पुढें ॥
रुका अडका दान केला । अतीतास तुकडा
घातला । ह्मणें माझा ढीग झाला । कोटी तुक-
ड्यांचा ॥ तो मी खाईन पुढिले जन्मीं । ऐसें
कल्पी अंतर्यामीं । वासना गुंतली कर्मीं । प्रा-
णियाची ॥ आतां मी जें देईन । तें पुढिले
जन्मीं पावेन । ऐसें कल्पी तो अज्ञान । बद्ध
जाणावा ॥ दा० बो० ८. ७. ११-१६.

मात्थी. ६:१; लू. ११. ४१.

दांभिकाची भक्ति

टिळा टोपी माळा देवाचें गवाळें ।

(१९)

वागवी वॉगळें पोटासाठीं ॥

ळसी खोवी कार्नी दर्भ खोवी शेंडीं ।

टिकी धरी बोंडी नासिकाचो ॥

कर्तनाचे वेळीं रडे पडे लोळे ।

प्रेमाविण डोळे गळताती ॥

तुका ह्मणे ऐसे मावेचे मइंद ।

त्यांपासीं गोविंद नाहीं नाहीं ॥

माथी. २३. ५-१२. यशा. २९. १३.

दुर्जन व सज्जन

मृद्घटवत्सुखभेद्यो दुःसंधानश्च दुर्जनो भवति ।

सुजनस्तु कनकघटवद्दुर्भेद्यश्चाशुसंधेयः ॥

हि० मित्रलाभ. ९१.

अर्थः—जसें मातीचें भांडें सहज फुटतें पण तें सांधणें दुर्वट आहे त्याप्रमाणें दुर्जन आहे, परंतु सज्जन सुवर्णपात्रासारखा आहे; तें फुटायस प्रयास लागतात पण सांधायस सुलभ आहे.

नी० २७.३; १ कर. १३.५.

—(कसा असतो)

प्राक्यादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं ।

कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रं ।

छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशंत्यशंकः ।

सर्वं खलस्य चरितंमशकः करोति ॥-८०

(२०)

अर्थः—दुष्ट जो आहे तो पायाशीं पडतो आणि पाठीचें मांस खातो; कानांशीं तो मंजुळ गाणें गातो, आणि पाहि-
न्याबराबर ब्रह्मशक आंत शिरतो. दुष्टाचें सर्वचरित्रे सच्छुर
कारितो. गी० १२.२; ५५, २१, २३; नी० २ २३-२५.

देव (एक आहे)

(१) ओ० देव पाहतां आहे एक । परंतु कारणां
अनेक । अनेकांसीं एक । ह्यणो नये कीं ॥

दा० बो० द० १८. स० ७. १३.

(२) एक देव आहे खरा । मायानाथिलीं प-
सारा ॥ हेंची विचारें जाणावें । ज्ञाता
तयासीं ह्यणावें ॥— रामदास.

अनु० ४.३५; यशा० ४५. ५; १ कर० ८. ४. १ ति० २.५.

—(कृपाळु)

ओ० बाळक जाणेना मातेसीं । तिचें मन बाळा-
पासीं । तैसा देव कृपाळू । करि भक्ताचा
संभाळू ॥ रामदास.

गी० १०३. १३; याक० ५. ११; एफ. २.४-७.

—(रक्षक)

अ० देव राखे तया मारील कोण ।
न मोडे कांटा हिंडतां वन ॥

१ मिथ्या.

(२१)

न जळे न बुडे नव्हे कांहीं ।

विष तेंही अमृत पाहीं ॥

न चुके वाट न पडे फंदीं ।

नव्हे कधीं यमबाधा ॥ तुकाराम ।

अर्थ ३३. १२; इयो० ५. १९-२२.

—(निस्कार)

श्लो० अपाणिपादो जवनोगृहीता पश्यत्यचक्षुःसशृ-
णोत्यकर्णाः । सवेतिवेद्यं न च तस्य वेत्ता । तमा-
हुरग्रयं पुरुषं महान्तम— श्वेताश्वतर उपनिषद्.

अर्थ:—हात पाय नसतां तो धांवतो व धरितो, डोळे
नसतां तो पहातो, कान नसतां ऐकतो; जें सर्व ज्ञेय (जा-
णायाजोगें) आहे तें तो जाणतो, आणि त्याला कोणी जा-
णत नाही. त्याला ते महापुरुष ह्मणतात.

गी० ९४. ९. योहा० ४. २४. प्रे० १७. २९.

—(आमची काळजी वाहतो)

दो० जब दांत नथे तब दूध दयो अब दांत दये क-
हा अन्न न दैहे । जो जलमें थलमें पंछा पशुकी
सुध लेत सो तेरी हूं लै है ॥ काहेको सोच करे
मन मूरख सोच करे कछु हाथ न ऐहे ॥ जान
को देत अजान को देत जहान को देत सो
तो कूं हूं दै है ॥ (?)

अर्थ:—जेव्हां दांत नव्हते तेव्हां दूध दिलें, आतां दांत

दिले तर अन्न देणार नाहीं काय ? जो जला स्थलीं पक्ष्यांची काळजी करितो तो तुझीही करितो. मूखां चिंता करितोस ? मूर्खांचें मन चिंता करितें आणि त्याका कांहीं मिळत नाहीं. जा झुन्याला देतो व अज्ञान्याला देतो तो तुलाही देईल.

• मात्या. ६. २५—३४; १ पे० ५.

देव (खोटे)

ओ० मातीचे देव धोंज्याचे देव । सोन्याचे देव रुप्याचे देव । काशाचे देव पितळेचे देव । तांब्याचे देव चित्र लेणें ॥ रुड लांकडाचे देव । बाण तांदळे नर्मदे देव । शालिग्राम काश्मिरी देव । सूर्यकांत सोमकांत ॥ ताम्र नाणीं हेम नाणीं । कोणी पूजिती देवार्चनी । चक्रांकित चक्रतीर्थां-हुनी । घेऊन येती ॥ उदंड उपासनेचे भेद । किती करावे विशद । आपुलाले आवडीचे वेध । लागले जना ॥ —रामदास. दासबोध १९.९.१—२.

गी० ११५; यशा० ४६. ६७.

देहलोभ

ओ० माझा देह असावा चिरंतन । ह्यणउनी सेवी रसायण । नानासुगंध लाऊन । देह जतन सदा करी ॥ वस्त्रें आभरणें सुंदर । देहासि लेववी

विरंतर । सदा उपासी दिनकर । देहरक्षणाका-
 रणे ॥ सर्वांचे आशिर्वाद वेत । देहासि आर्यु-
 ष्यां व्हावे बहुत । नाना तीर्थीं देह न्हाणित ।
 कलंगण व्हावे ह्यण्ये ॥ करी जरी पुराण-
 श्रवण । जेणे होय संतति संपत्ति धन ! तेच
 स्तोत्र करी पठण । ज्याची उत्तम फलश्रुती ।
 देहा व्हावया कल्याण । करी तुलापुरुष दुष्ट
 दान । गज महिषी आर्द्र कृष्णाजिनै । देत
 दान देहलोभे ॥ दुष्टकाळ साथी संपन्न । देत
 ब्राह्मणार्थी भोजन दान । एक कवडीही कृष्णा-
 र्पण । न करी जाण पापात्मा ॥ कामिक बुद्धि-
 करून । निघे जरी गुरुशि शरण । ह्यणे याचा
 बरवा नाहीं गुण । धनधान्य वृद्धि नव्हे ॥ ऐसे
 देहलोभे व्यापले पूर्ण । त्यांसीं कल्पांतीं नव्हे
 आत्मज्ञान । तो न पावेची आत्मसदन । नि-
 ष्काम मन नव्हे कदां ॥

वेदांतसूर्य. प्र० २. १३०-१३७.

उप. ७. २-६; अमोस ६. ३-७.

यशा. ३२ १०, ११; माथ्या ६. २५; १६. २६; यो. २. १५-१७-
कल. ३. २.

१ ओलें. २ हरिणाचें कातडें.

दीन बायकांचा नवरा

अ० एका पुरुषा दीन नारी । पाप वसे तीच्या घरीं ॥
पापें त्से धुंडावें । लागेल तेणें त्थें जावें ॥

तुकाराम.

अनु० १७. १७; मला० २. १५. मात्थी. ११. ५.

धर्मा (करितां काय साडावें)

परित्यजेदर्थकामौधर्मपीडाकरौनृप ।

वि० पु० ३. ११. ७.

अर्थः—(हे राजा,) द्रव्य व संसारिक पदार्थांची इच्छा
यांजकडून जर आपल्या धर्माला पीडा होत असली तर
त्यांचा त्याग करावा.

मात्थी. ५. २९. ३०.

(२) ओ० प्रल्हादें मोडिलें पितृवचन । पुढें नरहरी जाह-
ला प्रसन्न । भरत जननी त्यागून । गेला श-
रण राघवा ॥ बंधूची आज्ञा मोडोन । संसार-
माया त्यागून । शरण गेला विभीषण । रघु-
वीरचरणा सप्रेमें ॥ वे० सू० ९. ६७, ६८.

(३) दो० माता पिता और सज्जन बंधु । ये नही आवे
तेरे कामरे । बिन सत्गुरूके पळते वो प्राण
घटसे निकसे प्राणरे ॥—कवीर.

मात्थी. ८. ३७; १९. २९.

(२९)

निंदक (कसत असतो)

ओ० तरुवरी सोन कागपक्षी । ढोरें चरतां क्षतच
लक्षीं । तौणीं निंदकार्मीं न येतां साक्षीं । अवगुण
भक्षी स्वभीषीं । ध्रु० ३८. ६४.

माउ नं. १२. ३४, ३६; १ कर. ६. १०, एक. ४. २९.

(कृत करितो)

अ० निंदक तो परउपकारी । काय वर्णू त्याची थोरी ।
जो रजकाहूनि भला परि । सर्व गुणें आगळा ॥
ध्रु० ॥ ने घे मोल धुतो फुका । पाप वरच्यावरि देखा ।
करीतसे साधका । शुद्ध सरते तिहीं लोकीं ॥
मुख संवदणी सांगार्ते । अवघें साठविलें तथें ।
जिठ्हा सावण निरुते । दोष काढी जन्माचे ।
तया ठाव यमपुरीं । वास करणें अवोरीं ।
त्यासी दंड करी । तुका ह्मणे यमधर्म ।

नीति. ३. ३४; ९. १२.

पढंतमूर्ख (कोण ?)

ओ० समूळ ग्रंथ पाहिल्याविण । उगाच ठेवी जो
दूषण । गुण सांगतां पाही अवगुण । तो एक पढ-
तमूर्ख ॥ लक्षणें ऐकोन मानी वीट । मत्सरें करी
खटपट । नीति नायके उद्धट । तो एक प० ॥

१ कुंडी, डोण. २ खरें.

(२६)

वक्ता अधिकारें विण । करी कृतृत्वाचा शीण ।
वचन जयाचें कठिण । तोसेएक प० ॥ हस्तं
-ंजी ऊर्णतंते^३ । लोभें मृत्युगैभ्रमरातें । ऐसा जो
प्रपंची गुत . . . . . तीं स्त्रियांचें अवयव ।
नाना नाटके हावभाव । देवासंस्त्रिपुरे जो मानव ।
तो एक प० ॥ रात्रदिवस करी वण । न
सांडी आपुले अवगुण । स्वहित आपुलें
आपण । तो एक प० ॥ ज्ञान बोलोन करी स्वार्थ
कृपणाऐसा सांची अर्थ । अर्थासाठीं लावी पर
मार्थ । तो एक प० ॥

दासबो० दश० २. स० १०.

(सूर्ग्व शब्द पाहा)

नीति. १३. १६; उप. ५. ३; नीति. १. १, ३२.

पाप (कोण पाहतो ?)

श्लो० यन्यंते वै पापकृतो न कश्चित्पश्यतीति नः ।

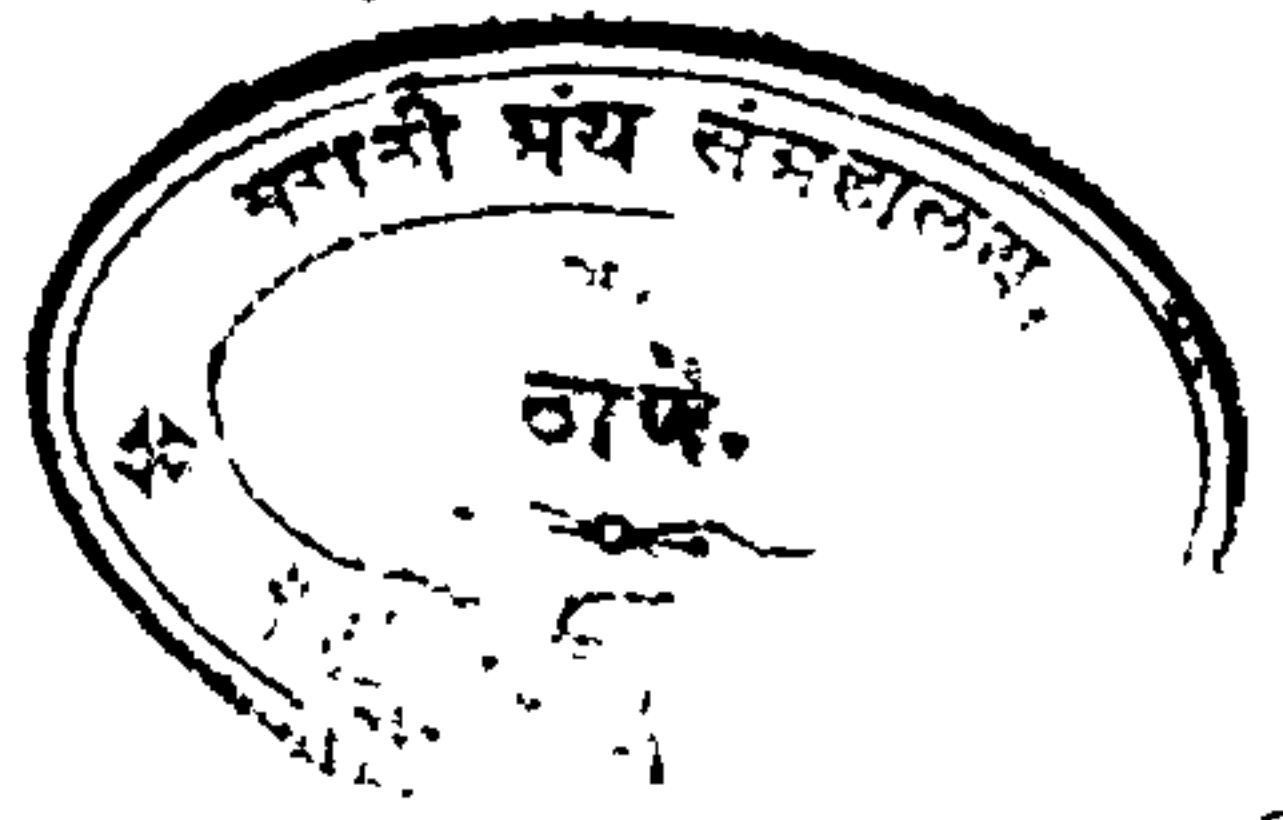
तां स्तु देवाः प्रपश्यन्ति स्वस्यैवांतर पूरुषः ॥

मनु. ८. ८९.

अर्थः—पाप करणारे जन असें मानितात कीं, आमचें पाप
कोणी पाहत नाही. परंतु देव त्यांस पाहतात (एक वचनीं 'देव
पाहतो,' असें ह्मणावें) व त्यांच्या अंतर्गत राहणारा आत्मा
(त्यांचा सदसद्विवेक) पाहतो.

ईशोब. ३४. २१, २२; रो० २. १५; नीति २०. २७.

३ लोंकरीचा दौरा.

पाण्याचें (म.)

अ० जाळें घातलें सागरीं । बिंदु न राहे भीतरीं ॥
 ॥ ध्रु० ॥ तैसें पाण्याचें मन । तया नावने जातन ॥
 गाढव गंगे हाणिलें जाऊनि उकरड्यावरी
 लोटे प्रीती पोसिलें काऊळें । जाऊनी विष्टेवरी
 लाळे ॥ तुका ह्मणे तैसी हरी । कीरव्या नावडे
 कस्तुरी ॥- तुकाराम.

रो० ८. ७; यो० ३. ३, ६; १ कर. २. १४.

पाहुणचार

श्लो० अज्ञातकुलनामान मन्यतः समुपागतं ।

पूजयेदतिथं सभ्यद् नैकग्राम निवासिनं ॥

वि० पु० ३. ११. ९८.

अर्थः--पाहुणा जरी परदेशचा असला व त्याचें नांव,
 कुल आपणास माहीत नसलें तरी त्याचा सत्कार करावा.

निर्ग० २२. २१; अनु० १०. १८, १९; इव० १३. २.

पूर्ण पुरुष

एतावानेव पुरुषो यज्जायात्मा प्रजेतिहि ।

विप्राः प्राहुस्तथा चैतद्वो भर्ता सा स्मृतांगना ॥

मनु० ९. ४९.

अर्थः--एकच पुरुष होत नाही, तर भार्या, आपला देह,
 अपत्ये (पुत्रकन्या) हीं सर्व मिळून पुरुष असें ह्मणतात,

१ खेंकडा (?)

(२८)

असं ब्राह्मणांनीं सांगितलें आहे; जो मर्णां ती भाया असं
ऋषि ह्यणतात.

उत्प० २. २४.

पोटोवा

अ० जीव तोचि देव । भोजन ते भायें ॥

मरण ते मुक्ति । पाखंड्याची ॥—तुल्येणम

लू १६. १९; सो० १६. १८; श्रुति० ६, ५; फिल. ३. १९; रति० ३.

बालशिक्षण

(१) श्लो० माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः

न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बकोयथा—हि. ३८.

अर्थः—जां आईवापें आपल्या मुलास विद्या शिकवीत
नाहींत तीं त्याचे शत्रु होत. हंसामध्ये जसा बगळा शोभत
नाहीं तसा तो सभेमध्ये शोभत नाही.

नीति. १३. २४; २९. १७.

(२) मातृपितृकृताभ्यासोगुणितामेति बालकः ।

नगर्भच्युतिमात्रेण पुत्रो भवति पंडितः ॥ हि० —३७.

अर्थः—आईवापांनीं मुलांस विद्या शिकविली ह्यणजे तो
सद्गुणी होतो; जन्मापासून कोणताही पुत्र पंडित नसतो.

नीति. २२, ६; एफ० ६. ४; अनु० ६. ६, ९.

बुद्धि (कोणाची ऐकावी)

ओ० ऐकावी बुद्धि वडिलांची । ऐकावी बुद्धि
साधूची । ऐकावी बुद्धि सज्जनाची । तेणें

(२९)

सुख होय ॥—बुद्धवावनी. प्र० ३. १९.
नीति० ४. १; १. १; ३१. १; २७. १०; ईयो. १२, १३.

बुद्धिबल

श्लोक. बुद्धिर्यस्मिन्लंतस्यनिर्बुद्धिश्चकुतोबलम् ।
बुद्धेसिहोमदोन्मत्तो जंबुकेननिपातितः ॥

वृ० चा० १०. १६.
अर्थ:—ज्याला बुद्धि आहे तोच बलवान, ज्याला बुद्धि नाही
तो बल कोटून प्राप्त होणार; वनामध्ये सिंह मदोन्मत्त
आसतां बुद्धिचातुर्यानें कोल्ह्यानें मारिला.

नीति. २४.५; उप० ९.१५, १६, १८.

ब्रह्म (ह्यणजे काय)

श्लो० यत्तदव्यक्तमजरमचिंत्यमव्ययं ।

अनिर्देश्यमरूपं च पाणिपादाद्यसंयुतं ॥

विभंसर्वगतं नित्यं भूतयोनिमकारणं ।

व्याप्यव्याप्यतः सर्वतं वैपश्यति सूरयः

तद्ब्रह्मतत्परंधामतत्ध्येयं मोक्षकांक्षिणां ।

श्रुतिवाक्योदितं सूक्ष्मं तद्विष्णोः परमंपदम् ॥

वि० पु० अंश० ६ अ० ९. श्लो० ६६, ६८.

अर्थ:—जें अव्यक्त (अदृश्य), अविनाशी, अचिंत्य (ज्याची
कल्पना करितां येत नाही), अज (जन्मले नाही), अक्षय,
अनिर्देश्य (अवर्णनीय, ज्याचें वर्णन करितां येत नाही), जें

निराकार, ज्याला हात किंवा पाय नाहीत, जें सर्वशक्तिमान्, सर्वज्ञ, नित्य आहे; जें सर्व वस्तूंचें कारण, व स्वतः कारणरहित आहे; जें सर्वव्यापी असून ज्यामध्ये कोणाचा प्रवेश होत नाही, आणि ज्यामध्ये उत्पन्न होतात तेच ब्रह्म. त्यालाच मोक्षपद इच्छिणारे ध्यातात. १०.

[ह्या गुणांत पवित्रता, न्यायत्व, दया, प्रीति इ. गुणांपैकीं एकही नाही. पवित्र शास्त्रांत परमेश्वराचे गुण कसे वाचविले आहेत ते पहा.] निर्ग० ३.१४; ३४, ६, ७; यशा० ६, ३.

ब्राह्मणांची भ्रष्टता (पूर्वीच्या ब्राह्मणी राज्यांतली)

ब्राह्मण बुद्धीपासून चेडले । आचारापासून भ्रष्टले ।
गुरुत्व सोडून झाले । शिष्य शिष्यांचे ॥ कित्येक
दावलमलकास जाती । कित्येक पिरासी भजती ।
कित्येक तुरुक होती । आपुलें इच्छेनें ॥ ऐसा
कलियुगीं आचार । कोठें राहिला विचार । पुढें पुढें
वर्णसंकर । होणार आहे ॥ गुरुत्व आलें नीच
याती । कांहीं एक वाढिली महंती । शूद्र आचार
बुडविती । ब्राह्मणांचा ॥ हें ब्राह्मणांस कळेना ।
त्यांचीं वृत्ति चळेना । मिथ्या अभिमान गळेना ।
मूर्खपणाचा ॥ राज्य नेलें मुँछ क्षत्री । गुरुत्व नेलें
कुपात्री । आपण आरत्री ना परत्री । कांहींच
नाहीं ॥ (ग्रामप्य पहा)

रामदास. दा० बो. १४. ७. ३१-३६.

भार्या

अर्धं भार्या तानुष्यस्य भार्या श्रेष्ठतमः सुखाः
भार्या मूलं विवर्गस्य भार्यामलं नृपि पतः ॥

जं महा० भा० आ० प० ७४.४१.

अर्थः— भार्या हैं पुरुषाचें अर्ध शरीर, त्याचा उत्तम मित्र,
अथ, काम याचें मूल, व त्याच्या संततीची खाण आहे.

उत्प. २. १८, २३; नीति १२. ४; १९, १४.

भाव (महात्म्य)

अ० काय करील जपमाळा कंठमाळा ।

करिशी वेळोवेळां विषयजप ।

काय करशील पंडित हे वाणी ।

अक्षराभिमानि थोर होय ॥

काय करशील कुशल गायन ।

अंतरीं मळीण कुबुद्धि ते ॥

तुका ह्मणे भाव नाही करी सेवा ।

तेणें काय देवा योग्य होशी ॥

इव० ११. ६; यो० ३. १८, ३६.

मन (ओढाळ)

आ० मन हें ओढाळ गुरूं परधन परकामिनीकडे धावें।

यास्तव विवेकपार्शी कंठीं वैराग्यकाष्ठ बांधावें ॥

(२) मातेतें लज्जुनि पळही जाय न भलतीकडे जसें

बाळ । सत्संगति सोडूनि मन न जाउ तसेचि
घेउ हें आळ ॥—मोरोपंत.

यम. १ ०० नीति. २. १३-१५; म. थो. १९. १२, २१;
लू. ९. २६.

मनोनिग्रह

ओ० आणि ईसळ् जैसा घरा । कां दियो हातिपर
न विसंवे भांडारा । लुब्धक जैसा ॥ कां एकु-
लतिया बाळका । वर पडोनि ठाके अंबिका ।
मधुविषयीं मधुमक्षिका । लोभिणी जैशी ॥ अर्जुना
जो यापरी । अंतःकरणा जतन करी । नेदी उभें
ठाको द्वारीं । इंद्रियांचिया ॥ ज्ञानेश्वरी.

नीति० ४. २३—२७.

मानभाव

अ० एका कलियुगाच्यामुळें । झालें धर्माचें वाटोळें ॥
सांडुनियां रामरामे । ब्राह्मण ह्मणती दोम दोम ॥
शिवां नये तीं निळीं । वस्त्रें पांघरती काळीं ॥
तुका ह्मणे वृत्ति । सांडूनि गदा मागत जाती ॥

मांसभक्षण

यज्ञार्थं ब्राह्मणैर्वध्याः प्रशस्ता मृगपक्षिणः ।
भृत्यानां चैव वृत्त्यर्थमगस्त्यो ह्याचरत्पुरा ॥२२॥

१ ब्रह्मराक्षस. २ योद्धा. ३ पारधी.

(३३)

वभूवुर्हि पुरोडाशा भक्ष्याणां मृगपक्षिणाम् ।

पुराणेष्वपि यज्ञेषु ब्रह्मक्षत्रसवैषु च ॥ २३ ॥

प्राणास्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरुत्पद्यते ।

स्थावरं जंगमं चैव सर्वं प्राणस्य भोजनम् ॥ २४ ॥

मनु. ९.

अर्थः—ब्राह्मणांनीं उत्तम प्रकारचे पशु व पक्षी यज्ञार्थ वधावे, आणि ज्यांचें पोषण करायास ते बांधलेले आहेत त्यांच्याकरितां ही ते वधावे. प्राचीनकाळीं अगस्त्यऋषीनें असेंच केलें. प्राचीनकाळीं पवित्र जन जे यज्ञ करीत होते त्यांत आणि ब्राह्मण व क्षत्रिय लोक जीं अर्पणें करीत त्यांत विधियुक्त खाण्याचे पशु व पक्षी यांचें मांस देवास अर्पण करीत असत यांत संशय नाही. प्राणाच्या पोषणार्थ ब्रह्मदेवानें सर्व पशु व वनस्पति उत्पन्न केल्या, आणि तो प्राण सर्व स्थावर जंगम भक्षण करितो.

उत्प० ९. ३; प्रे० १०. १२; १ति० ४. ३.

मित्र (लक्षण)

श्लो० मित्रं प्रीति रसायनं नयनपोरानंदनं चेतसः

पात्रं यत्सुखदुःखयोःसहभवेन्मित्रेण तद्दुर्लभं ।

येचान्येसुहृदः समृद्धिसमयेद्रव्याभिलाषाकुलाः

ते सर्वत्र मिलंतिसत्वनिकसग्रावानुतेषांविपत् ॥

हितो० मि० ला० १. २०९.

अर्थः—ज्या मित्राचें दर्शन झालें असतां नेत्रांत रसायन घातल्याप्रमाणें अंतःकरणास आनंद होतो, जो आपल्या सुखदुःखा-

चा सहभागी आहे, असा मित्र मिळणे दुर्लभ होय. संपत्तीच्या समयी सुखाचे वाटेकरी होण्यास पुढील मित्र मिळतात. मित्राच्या कसोटी विपत्ति आहे.

नीति. १७. - अथ १. १०: १०. १०.

मी (पापी; अहं ब्रह्मास्मि ह्या वाक्यातून)

(१) श्लो० पापोहं पापकर्माहं पापात्मा पापतंभवः ।

त्राहिमां पुंडरिकाक्ष सर्व यज्ञेश्वरो हारिः

अर्थः—मी पापी आहे, मी पापकर्ता आहे, मी पापात्म्या आहे, मी पापांत जन्मलों आहे. हे पद्मनेत्र यज्ञाच्या प्रभो मला तार.

(२) अ० पतित मी पापी शरण आलों तुज ।

राखी माझी लाज पांडुरंगा ॥ तुकाराम.

मूर्खाची (कित्येक लक्षणे)

ओ० स्वयें नेणें परोपकार । उपकाराचा अनुपकार ।
करी थोडें बोले फार । तो एक मूर्ख ॥ आपणासीं
राखे नानापरी । शरणांगतासी अन्हेरी । संपत्तीचा
भरंवसा धरी । तो ० ॥ धन पुत्र आणि दारा । इतु-
काची मानून थारा । विसरोनी गेला ईश्वरा ॥ तो ०

दा० बो०

लू० १२. ११-२१.

मूर्खाची (शोभा)

श्लो० मूर्खोपि शोभते तावत्सभायां वस्त्रवेष्टितः ।

(३९)

तावच्च गोभते मूर्खो यावत्किञ्चन भाषते ॥

अर्थः—मूर्ख जे असला तरी जोंपर्यंत तो चांगला पोषण करितो तोंपर्यंत प्रविष्टा पावतो. मूर्ख जोंपर्यंत अन्याय धरून बसतो तोंपर्यंत विद्वान्नां मध्ये मूर्ख मानल्याला मान मिळतो.

नीति. १७. २८.

पूजा

ओ० कल्पनेचा केला देव । तेथें जाहला दृढभाव ।
देवालागीं येतां खेव । भक्त दुःखें दुखवला ॥
पापाणाचा देव केला । एके दिवसीं भंगोनी गेला ।
तेणें भक्त दुखवला । रडे पडे आक्रंदे ॥ देव ह-
रपला घरचे घरीं । एक देव नेला चोरीं । एक देव
दुराचारी । फोडिला बळें ॥ एक देव जायांचा आ-
णिला । एक देव उदकीं टाकिला । एक देव नेऊन
घातिला । पायातळीं ॥ देव घडिला सोनारीं । देव
वोतिला वोतारीं ॥ देव घडिला पाथारीं । पापा-
णाचा ॥ नर्मदा गंडिकातीरीं । देव पडिले लक्षवरी ।
त्यांची संख्या कोण करी । असंख्य गोटे ॥ चक्र-
तीर्थीं चक्रांकित । देव पडिले असंख्यात । नाहीं
मनीं निश्चितार्थ । एक देव ॥ बाण तांदळें तात्र
नाणें । स्फटिक देव्हारा पूजनें । ऐसे देव कोण
जाणें । खरे कीं खोटे ॥ देव रेशिमाचा केला ।

(३६)

तोहि तुयोनि गेला । आतां नगी नेम धारिला ।
मृत्तिकेच्या लिंगाचा ॥ आमी देव बहु सत्य
चम. जाम आकांतीं पावत । पूर्ण करी मनोरथ ।
सर्वकाळ ॥ ... .. गेले । प्राप्त होते
ते जाहले । प्राक्तन नवचे पालने । ईश्वराचेनी ॥
धातु पाषाण मृत्तिका । चित्रलेप काष्ट वैश्या । तेथे
देव कैचा मूर्खा । भ्रांति पडली ॥

(रामदास) दा० बो० ६. ६; ३१-४४

(२) श्लो० मृच्छिला धातु दाव्वादि । मूर्ति विश्वरबुद्धयः
क्लेश्यन्ति तपसा मूढा । परांशांति नयान्ति ते ॥ (?)

अर्थः—मृत्तिका, पाषाण, धातु, काष्ट इत्यादिकांच्या ठायीं
ईश्वर आहे असे जे मानितात ते केवळ तप करून मूर्ख होतसा-
ते क्लेश पावत आहेत, त्यांस परम शांति प्राप्त होत नाही.

(३) योमां सर्वेषु भूनेषु सन्तमात्मा न मीश्वरं ।

हित्वा र्चा भजते मौढ्यात् भस्मन्येव जुहोति सः (?)

अर्थः—सर्वत्र असणारा जो मी देव त्या मला सोडून जो
मूर्ख मूर्तीचे भजन करितो तो राखेंत तूप ओतितो.

(४) श्लो० फत्तर पूजे सो चुतया । भक्ति अकारत जाय ।
क्यौं नही पूजे साधूको । जो आपने हातसे खाय ॥
फत्तर पूजेसे हर मिले । मै पूजूं वडा पहाड । भली
विचारी चक्री । जिसे पिस खाय संसार ॥—कवीर.

(५) ओ० जेथें मज ना दोळखती । नाना आचारु

(३७)

करिती । नाना देवते भजती । वेणती माझे
ज्ञान ॥१॥ करुनि मृत्तिकेचा आकारू । तेथे
करिती अनाचारु । ह्यणती हाच धरु ।
सर्वाघटी प्रकृत मूर्ति सृष्टीमार्जी थोर
विद्वान् देवते भूते दारुण । राजस तामस
प्रगटोन । ह्यणती आह्मीच देव ॥३॥ ह्यणती
पशूचीया दावणी । आचार सांडिला ब्राह्मणी ।
तुळसीमाळा घालोनी । करिती प्रदक्षिणा
॥४॥ करून आले काशी । स्नान केले भागी-
रथीशी । येऊनिया आश्वीनमाशी । करिती
पूजन ॥५॥ विभूति चर्चिली लछाटी । रुद्राक्ष
माळा घालोनि कंठी । हातीं येऊनी दिवटी ।
जाती मल्हारी दर्शना ॥६॥ ऐसें सर्व जन
भुलले । हिंसा करितां ज्ञान लोपले । ऐसें मज
न ओळखतां गेले । नरकपुरीशी ॥७॥ येथे
असे सुख वरवा । तव मांडिली भूतांची सेवा ।
अडल्यावरी करिती धांवा । पाव देवा ह्यण-
तसे ॥८॥

ज्ञानेश्वर.

यशा. ४४. ९-२०; ४५. २०; यम. १६. १९, २०.

मूढस्वभाव

ओ० आधीं होता वाघ्या । दैवयोगे झाला पाग्या । त्या-

(३८)

चा येळकोट राहिना । मूळस्वभाव जाईना ॥
आधीं होता ग्रामजोशी । राज्यपद आलें त्या
आधीं । त्याचें पंचांग राहिना । मूळस्वभाव जाईना ॥
आधीं होता पट्टगणी केलें तिसीं । तिचें
हिंडणें राहिना । मूळस्वभाव जाईना ॥ तुकाराम.
यमैया १. ३, २३ ; नीति. २७. २२. - (कोण पालटतो ? प्रश्ना० ४४.
३-५; २ कर. ५. १७.

मृत्यु (कोणाची भीड धरीत नाही)

ओ० मृत्यु न ह्मणे हा भूपती । मृत्यु न ह्मणे हा चक्रः
वर्ती । मृत्यु न ह्मणे हा करामती । कैवाड जाणें ॥
मृत्यु न ह्मणे हा पुराणिक । मृत्यु न ह्मणे हा
वैदिक । मृत्यु न ह्मणे हा याज्ञिक । अथवा जोशी ॥
मृत्यु न ह्मणे हा अग्निहोत्री । मृत्यु न ह्मणे हा
श्रोत्री । मृत्यु न ह्मणे हा मंत्र यंत्री । पूर्णागमी ॥
मृत्यु न ह्मणे हा ब्रह्मचारी । मृत्यु न ह्मणे हा
जटाधारी । मृत्यु न ह्मणे हा निराहारी । योगे-
श्वर ॥ मृत्यु न ह्मणे हा पुण्यपुरुष । मृत्यु न
ह्मणे हा हरिदास । मृत्यु न म्हणे हा विशेष ।
सुकृतिनर ॥ दा० वो० द० ३. स० ९.

(२) ५० जमका अजब तडाखा वे । तूं कया जाने लडका-
वे ॥ बडे मिजाजी कठडे बैठे तक्या विछाडत
साज्या ॥ मार झपेटकर जम लेजावे जैसा खबु-

(३९)

तरवूझा ॥ १ ॥ नववी मरगय दसवी मरगय ।
मरगय सहस्र अठ्यांशी । तेहतीस कोटी देवता
मरगय । मरगय जिंदा जोगी । जपी जती संन्या-
शी मरगय । मरगय हकीम रोगी ॥-कबीर.

ईशोव. ७.१,२,१०; १४.२,५,७,१०,१२; २१.२३,२५; यशा.

१३.२७.

मृत्युपंथें (कोण गेले)

गेले बहुत वैभवाचे । गेले बहुत आयुष्याचे । गेले
अगाध महिमेचे । मृत्यु पंथें ॥ गेले बहुत पराक्र-
मी । गेले बहुत कपटकर्मी । गेले बहुत संग्रामी ।
संग्राम शूर ॥ गेले बहुत बळाचे । गेले बहुत
काळाचे । गेले बहुत कुळाचे । कुळवंत राजे ॥
गेले बहुतांचे पालक । गेले बुद्धीचे चालक । गेले
युक्तीचे तार्किक । तर्कवादी ॥ गेले विद्येचे सागर ।
गेले बळाचे डोंगर । गेले धनाचे कुबेर । मृ० ॥
गेले बहुत पुरुषार्थाचे । गेले बहुत विक्रमाचे ।
गेले बहुत आटोपाचे । कार्यकर्ते ॥ गेले बहुत
शस्त्रधारी । गेले बहुत परोपकारी । गेले बहुत
नानापरी । धर्मरक्षक ॥ गेले पंडितांचे थाटे । गेलीं
शब्दांची कचाटे । गेलीं वादकें अचाटे ।
नानामते ॥ गेले तापसांचे भार । गेले संन्यासी

अपार । गेले विचारकर्त्ते साचार । मृ० ॥ गेले
ब्राह्मण समुदाय । गेले बहुत आचार्य । गेले बहुषु
काय । किती ह्मणोनी ॥ (दासबोध. —, —)

मनु. ७. २७.

राजधर्म

श्लो० स्वे स्वे धर्मे निविष्टानां सर्वेषामनुपूर्वशः ।
वर्णानामाश्रमाणां च राजा सृष्टोऽभिरक्षिता

मनु. ७. ३.

अर्थः—जे सर्व वर्ण स्वधर्माप्रमाणें चालतात त्यांचें रक्षण
करण्यासाठीं देवानें राजा उत्पन्न केला.

(२) श्लो० तस्याहुःसंप्रणेतारं राजानं सत्यवादिनम् ।
समीक्ष्य कारिणं प्राज्ञं धर्मकामार्थकोविदम् ॥

मनु० ७. २६.

अर्थः—जो राजा सर्वदां सत्य भाषण करितो, जो सर्व
वादांचा (खटल्यांचा) योग्य विचार करितो, जो शास्त्र
जाणतो, जो धर्म (नीति), काम (विषयसुख) व धन
यांचा भेद जाणतो, त्यालाच पवित्रजन दंड नीतीचा प्रव-
र्त्तक समजतात.

(३) श्लो० तं राजा प्रणयन् सम्यक् त्रिशर्गेणाभिवर्धते ।
कामात्मा विषयः क्षुद्रो दंडेनैव निहन्यते ॥

मनु० ७. २७.

अर्थः--यथायोग्य दंड करणारा राजा धर्म, अर्थ, काम
येथींकरून वृद्धीते पावतो; आणि जो राजा कपटी, विषयी,
व रागीट आहे त्याचा नाश ईश्वरीदंडच करील.

नीति. २०. २८.

लहानपण

अ० लहानपण देगा देवा । मुंगी साखरेचा रवा ।
एरावती रत्न थोर । त्यासीं अंकुशाचा मार ॥
ज्याचें अंगीं मोठेंपण । तया यातना कठीण ।
तुका ह्मणे हेंची जाण । व्हावें लहानाहुनि लहान ॥

(२) नीचपण बरवें देवा । नचले कोणाचाही हेवा ॥
महापुरें झाडें जातीं । तेथें लोहाळे रहाती ॥

तुकाराम.

नीति. २२.४. यशा. ६६.२; १पे० ५.५,६.

लांच (खाणारास शिक्षा)

श्लो० ये कार्यािकेभ्योऽर्थमेव गृण्णीयुः पापचेतसः ।

तेषां सर्वस्वमादाय राजा कुर्यात्प्रथासनम् ॥

मनु. ७.१२४.

अर्थः--जे पापी कामदार लोक, कार्यार्थी प्रजांला नाना प्र-
कारचें भय घालून त्यांपासून (लांचरूप) द्रव्य घेतात, त्यांचें
सर्वस्व राजानें घेऊन त्यांस हद्दपार करावें.

लोक (गतानुगतिक ह० अंधपरंपरेनें चालणारे)

श्लो० गतानु गतिको लोको नलोकः पारमार्थिकः ॥

वालुका लिंग मात्रेण गतंमे ताम्रभाजनं ॥

अर्थः— एका पर्वकाळाच्या दिवशीं अशीं एक गोष्ट घडली
कां, कोणी गृहस्थ नदीतीरीं स्नानार्थ गेला असतां त्याला
देहविधि करण्याकरितां नदीतीर टाकून दूर जाण्याचा प्रसंग
आला. तेव्हां आपलें तांब्याचें भांडें दुसरे कोणी घेऊं नये
ह्मणून धाळवंटांत तें पुरून ठेविलें आणि खुणेकरितां वर एक
लिंग करून ठेवून तो विधीस गेला. आणि परत येऊन पहातां
स्नानास आलेल्या लोकांनीं आपल्याप्रमाणें हजारो लिंगें
रून ठेविलेलीं दृष्टीस पडलीं, तेव्हां त्यांस आपलें लिंग ओळखतां
न येऊन भांडें गमावलें ह्मणून त्यानें हा वरील श्लोक
झटला. यांतील तात्पर्य इतकेंच कीं, सर्व अंधपरंपरेनें वागतान,
परंतु परमार्थ जाणून कोणी वर्तन करीत नाहींत.

लोक निंदास्पद (कशा सारिखा होतो)

ओ० वेशीवरी बांधलें दर्पण । तें अवघेची पाहती विलो-
कून ॥ कीं धर्मशाळेचे उखळीं जाण । कांडिती
येऊन भलतेची ॥ कीं देउळीं रोविलीं सहाण ।
खोड घाशी भलताची येऊन । कीं वेश्येचें सदन ।
आवडे तेणें प्रवेशावें ॥ देवालयां बांधलें ढोल ।
येतां जातां बडविती सकळ । उदकासमीप शीळ ।
धुवी भलताची येऊन ॥ वे० सू० प्र० १०.

वन (वर्णन)

ओ० नारळी केळी पोफळी रातांजन । मलयागर सुवास
चंदन । अशोक वृक्ष खर्जुरी सघन । आंबे जां-

भळी खिरणिया ॥ वटापिंपळ कडवेनिंब ।
 दाळिंबी शेवरी मांदार कदंब । अंजीर औदुंबर
 पारिभद्र नाभ । भेदीत गेले गगनमार्गे ॥ वपक
 मोगरे जाई जुई । मालती शैवती वकुळ ठाई
 ठाई । शतपत्र जपा अगस्तीवृक्ष पाही । वेष्टो-
 नि वरी चालले ॥ कल्पवृक्ष आणि कांचन ।
 गरुडवृक्ष ते अर्जुन । वाळ्याचीं वेष्टे सुवास
 पूर्ण । कर्पूर कर्दळी डोलती ॥

शि० ली० मृ०. अ० ८.

विठोबा (विप्रयीं तुकाराम निकरावर येऊन काय ह्मणतो)

अ० लाज ना विचार । बाजारी तो भांडखोर ।

॥ध्रु०॥ ऐसें ज्यानें व्हावे । त्याची गांठी तुजसवे ॥

फेडिसी लंगोटी । घेसी सकळांसीं तुठी ।

तुका ह्मणे चोरा । तुला आप ना दुसरा ॥

दाखवूनी आस । केला बहुतांचा नाश ।

थोटा झोडा शिरोमणी । भेटलासी नागवणी ॥

तुका ह्मणे काय । तुझे ध्यावे उरें काय ॥

(२) तूं पांढरा स्फटिकमणी । करिसी आणिका त्याहुनी ।

॥ध्रु०॥ ह्मणोनि तुझ्या दारा । नयेत ठकती दातारा ॥

तुझी ठावी नांदणूक । अवघा बुडविला लोक ।

तुका ह्मणे ज्याचे घेसी । त्यास हेंचि दाखविसी ॥

तुकाराम.

विद्या व विद्वान् (प्रशंसा)

श्लो० विद्वान् प्रशस्पतेलोके विद्वान् सर्वत्र गौरवम् ।

विद्यालभते सर्वे विद्या सर्वत्र पूज्यते ॥

वृ० चा० ८. १९.

अर्थः—विद्वान् सर्वत्र लोकांमध्ये प्रशंसा पावतो, आणि जनांत महत्वही पावतो. विद्येनें दुर्लभ वस्तु प्राप्त होतात. विद्या सर्वत्र पूज्य आहे. तें केलें पुरुष शोभा पावतो.

नीति. ३. १३-१८, २१; ४. ५-९.

(२) विद्यावित्त विहीनेन

किंकुलीनेन देहिनाम् ।

अकुलीनोपि यो विद्वान्

दैवतैरपि पूज्यते ॥

अर्थः—विद्यारूप धनानें रहित जो पुरुष तो मोठ्या कुळांतला असला तथापि त्यास कोणी पुसत नाही. नीच कुळांतलाही झालेला असून विद्वान् आहे तर त्याची पूजा देवही करितात.

विवेकाचे (श्रेष्ठत्व)

श्लो० अन्यं नम इवा ज्ञानं दीपवच्चेन्द्रियोद्भवम् ।

यथा सूर्यस्तथा ज्ञानं यद्विप्रर्षे विवेकजम् ॥

वि० पु० ६. ९. ३३.

अर्थः—अज्ञान हें केवळ अंधकारप्रमाणें आहे. त्यांत इंद्रियांच्या द्वारे ज्ञान गेलें ह्मणजे तें दीपाप्रमाणें प्रकाशतें,

परंतु विवेकापासून जें ज्ञान उत्पन्न होतें तें अंधारांत सूर्य प्रकाशल्याप्रमाणें आहे.

नोति. २.३,६; ३.१३,१४.

विष्णू (विषयीं पद्मपुराण काय लक्षणें)

विष्णुदर्शनमात्रेण शिवद्रोहः प्रजायते ।

शिवद्रोहान्न संदेहो नरकं याति दारुणम् ।

तस्मान्न विष्णुनामऽपि न वक्तव्यं कदाचन

अर्थः—विष्णूच्या दर्शनानें शिवाचा क्रोध पेटतो, त्या क्रोधापासून आपण भयंकर नरकांत पडूं, यास्तव विष्णूचें नाम कधीं घेऊं नये.

वृद्धानारी पतिव्रता (ह्या वाक्याचा मूळ श्लोक)

श्लो० अशक्तस्तु भवेत्साधुर्ब्रह्मचारी च निर्धनः ॥

व्याधिष्टो देवभक्तश्च वृद्धानारी पतिव्रता ॥

वृ० चा० १७.६

अर्थः—अशक्त लक्षणजे ज्याला उद्योग करायला सामर्थ्य नाही तो साधु होतो, निर्धन झाला लक्षणजे विषय भोगाविषयी असमर्थ होऊन ब्रह्मचारी वनतो, जो व्याधिग्रस्त झाला तो देवभक्त होतो, लक्षणजे देव धर्म पाहूं लागतो. आणि जी स्त्री पूर्वी व्यभिचारिणी असते ती वृद्ध झाली लक्षणजे पतिव्रता होते.

व्यभिचार

श्लो० मृते नरकमभ्येति हीयते त्रापि चायुषः ।

परदार गतिः पुंसा मुभयत्रापि सीदति ॥

त्रि० पु० ३. ११. २२.

अर्थ:—जो पुरुष व्यभिचार करितो त्याला इहलोकीं व परलोकीं शिक्षा होते. इहलोकीं त्याचें आयुष्य क्षीण होतें, आणि मरणानंतर तो नरकांत पडतो.

(२) अ० संग खोटा हा परनारीचा ।

नाश होतो हो जीवाचा ॥

रावण प्राणासी मुकला ।

भस्मासुर भस्म झाला ॥

अहो गुरुपति संगें । चंद्रा झाला क्षयरोग ।

इंद्रा अंगी सहस्र भगें । नामा ह्मणे विषय संगें ॥

निर्ग. २०.१४; लू० १८.२०; नीति. ६.२७-२९; १ कर.६.९,
१०,११.

व्यर्थ (कशावांचून काय ?)

कांतेवीण प्रपंच करणें । मंदिर शून्य बाळकाविणें ।
कुंकुमाविणें अलंकार लेणें । व्यर्थ जैसे दिसतसे ॥
फळें न येतां वृक्ष वाढिला । कीं पुरुषार्थविणें राव
जन्मला । लवण नसतां स्वयंपाक केला । व्यर्थ
जैसा अलवणी ॥ मेघावांचून वर्षाकाळ । कीं
जीवनेवीण तळें विशाळ । कीं तीर्थावांचूनि पर्व-
काळ । कुग्रामांत पडियेला । कणावांचून जैसां
कणसें । धन्यावांचूनि शून्य परिवार दिसे ।
प्रेमावांचूनि कीर्तन जैसें । गौरियाचें गायन ॥
मर्यादेवीण मित्रपण । कीं भूतदयेवीण जैसें ज्ञान ।

कीं अनुतापेवीण सन्यासग्रहण । व्यर्थ काय
करावें ॥ महिपति. भ० वि० ७. ३६ इ०.

व्यर्थ (काय जाते ?)

ओ० अंधासी दाविलें दर्पण । कीं बधिरापुढें केलें
गायन । कीं रोगियासी वाढितां पक्कान्न । वि-
चार मनें न करितां ॥ इंधन नसतां अग्नि फुंकि-
ला । कीं स्नेहेविण दीप सरसाविला ।
कृपणावरी शब्द टाकिला । याचकें जैसा
व्यर्थची ॥ वर्षला नसतां मेघराज । व्यर्थची
भूर्मीं पेरिलें बीज । कीं आयुष्य नसतां रस-
राज । वैद्यें कासया पाजावा ॥

महिपति. भ० वि० ८. १३५-१३७.

वेड्यांचा बाजार

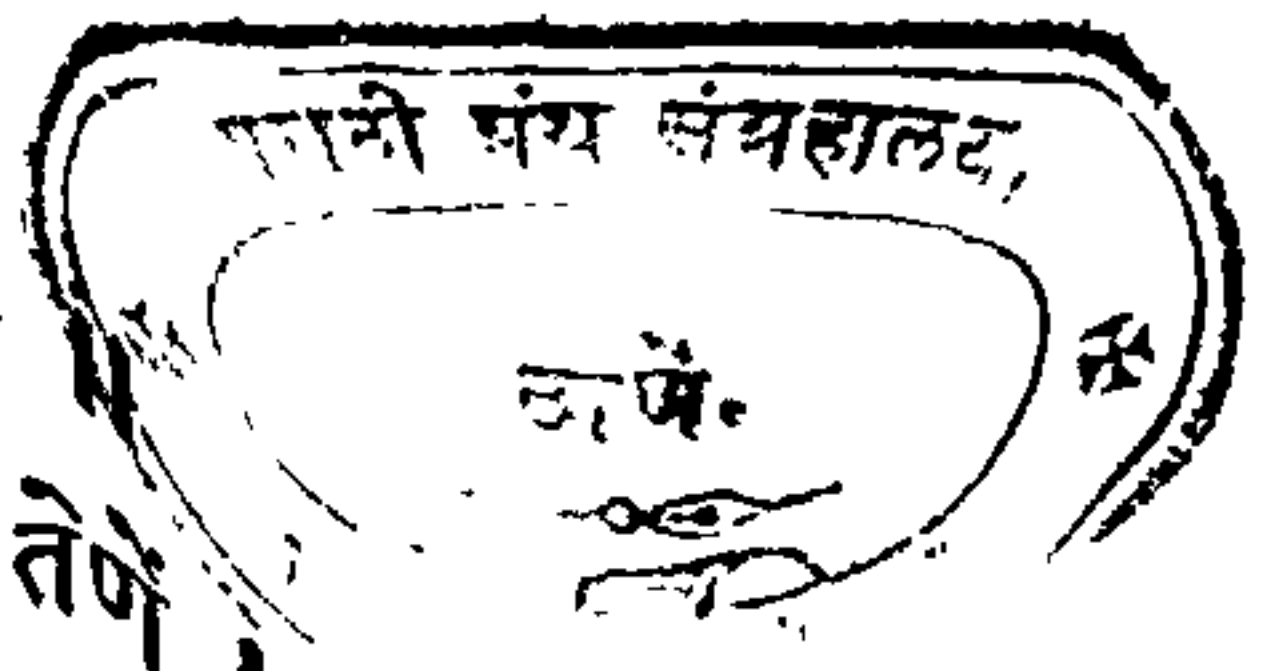
श्लो० धोवी गांवांत पानें निशिदिनीं विक्रतो, आ-
रसा दाखविना ॥ ध्यारे ध्यारे तयाचा, उशिर
न करितां तासणी तो सवाणा ॥ तेव्हां पाटील
बावा विनवुनि ह्मणति, केवी होतील व्हाणा,
ऐकोनी उत्तरातें करुनि मग कृपा, सोडिल्या
गाई राना ॥

अर्थः--गांवामध्ये परीट रात्रंदिवस विड्याचीं पानें वि-
क्रात असतो, परंतु आह्लाकडे नित्यशः सकाळीं येऊन आ-
रसा दाखवीत नाहीं, याजकरितां त्याची तासणी व सवाणा

जरूर हिसकावून ध्यावा. तेव्हां पाटील वावानीं विनवणी करून लटलें कीं, त्याचीं सदरहु हत्यारें घेतलीं तर वाहणा कशा तयार होतीरु? हें ऐकून यजमानास दया आली आणि त्याच्या गाई रानांत जाण्याकरितां सोडून दिल्या.

शक्तिउपासक

टंवकारूनि दृष्टि लावूनिया रंग ।
दावी झगमग डोळ्यांपुढें ॥
ह्मणती शिष्यासी लागली समाधि ।
लटकीची उपाधि झकवित्ती ॥
दीपाचिया ज्योति कोंडियेल्लें तेज ।
उपदेश सांज रात्रीमाजी ॥
रांगोळिया चौक शृंगारुनी वोजा ।
आवरण पूजा यंत्र करी ॥
पडदा लावोनिया दीप चहूं कोनी ।
बैसोनि आसनीं मुद्रा दावी ॥
नैवेद्यासीं ह्मणे करावें पक्वान्न ।
पात्रासीं दिव्यान्न परवडी ॥
झाला उपदेश कवळ ध्यारे मुखीं ।
अपोशन शेखीं बुडविलें ॥
पाखांड करोनि मांडिली जीविका ।
बुडवी भाविकां लोकांप्रती ॥
काया वाचा मनें सोडवी संकल्प ।

गुरु गुरु जप प्रतिपादी
 शुद्ध परमार्थ बुडविला तेणे
 गुरुत्व भूषणें भोग भोगी ॥
 विधीचाहि लोप बुडविला वेद ।
 शास्त्रांचाहि बोध हरविला ॥

(२) अ० शाक्त गधडा जये देशी । तेथे राशी पापाच्या ॥
 सुकृताचा उदो केला । गोंधळ घाला इंद्रियें ।
 क्रोधरूपें वसे काम । तीचें नाम जपतसे ॥
 मद्य भक्षण मांगिण जाती । विटाळ चित्ती सांठविला ॥
 स्तवुनिया पुजी रांड । नलगे भांड दाढीसी ॥
 तुका ह्मणे भगवती । नेईल अंतीं आपणार्पें ॥

(३) श्लो० वामागमो बहुक्तो यं सर्व शूद्र परःप्रिये ।
 ब्राह्मणो मदिरा दानाद्ब्राह्मण्येन वियुज्यते ॥
 नकर्त्तव्यं नकर्त्तव्यं कदाचन ।
 इदं तु साहसं देवी नकर्त्तव्यं कदाचन ॥

दक्षिणाचारतंत्रराज.

अर्थः—(शिव म्हणतोः)—वाममार्ग जरी मीच लावून दिला तरी तो शूद्रांकरितां मात्र होता, ब्राह्मणानें मद्य दान घेतलें असतां तो ब्राह्मणत्वास मुक्तो. यास्तव असें कधीं करूं नये, असें कधीं करूं नये. हे देवी, हें साहस आहे, तें कधीं करूं नये.

शिवा (विपर्या भागवताचें मत)

श्लो० भवव्रतधरा ये च ये च तान्समनुव्रताः ।

पाषण्डिनस्ते भवन्तु सच्छास्त्रपरिपन्थिनः ॥

भाग० ४. १३.

अर्थः—जे शिवाची भक्ति करितात, व त्याचा उपदेश मानितात ते पाखांडी व खऱ्या शास्त्राचे वैरी आहेत.

शिष्य (ढोंगी, ठक, प्रपंच, बुद्धि इ०)

ओ० एक करिती दांभिक भजन । एक ज्ञान ठक
धूर्त पूर्ण । एकाचें प्रतिष्ठेवर मन । एक जा-
णपणें मुसमुसती ॥ एक म्हणती आलों शरण ।
यापार्शीं नाहीं जारणमारण । एक ह्मणती
सिद्धीचें साधन । कांहीं शिकवा आह्मासीं ॥

वे०सू० १. ९०, ९१.

—(कोणता कामाचा नाहीं)

ओ० एक ह्मणती आह्मासीं द्या भांडवल । उदीम
करूनी पोसूं सकळ । ऐसा कुटुंब कावाडी केवळ ।
तो कामा नये । एक सर्वश्री गौरवी इष्ट मित्र ।
सद्गुरूला वाहे तुळसीपत्र । ज्याचा भाव मैदाचें
परि विचित्र । तो का० ॥ एक एके अध्यात्म
चर्चेसी । घरा जाउनि मारी स्त्रियेसी । सद्गुरूची
फजिती करी ऐसी । तो का० ॥ एक दीर्घद्वेषी

घातक निर्दय । ज्यासीं कांहीं पापाचें नाहीं भ-
य । कुतर्की अविवेकी बोले अप्रिय । तो० ॥
एक विषयासाठीं यत्न करी । परमार्थ टाकी प्रा-
रब्धावरी । क्षणे कपाळीं नाहीं निर्धारी । तो
का० ॥ ज्ञानमोदक ग्रंथ, अ० ९.

शिष्य(कसा असावा)

ओ० नाना व्यवहारीं देह वर्ततां । अनेक विक्षेपही प्राप्त
होतां । परी सदुरुपासुनि चित्ता । चळे नाहो ॥
सर्वेन्द्रिय वृत्ति नाना परी । जो विषयापासुनी
आवरी । सर्वदां वरव्या परी । सदुरु भजनीं ॥

ज्ञा० मो० ग्रं.

सच्छिष्य पाहा.

श्रमाअंतीं फळ

ओ० करितां दर्धी कडसणी । कष्ट वाटती तथे क्षणीं ।
शेवटीं नवनीत पाहतां नयनी । घरचारिणी
संतोषे ॥ नातरी कृषिकर्माची खटपट । ते तरी
बहुतची दिसती कष्ट । शेवटीं पीक येतां घन-
दाट । चित्तीं कुळंबट संतोषे ॥ कीं इक्षुदंड
गाळितां साचार । तयाशि सायास लागती फार ।
शेवटीं रुपासीं येतां साखर । चवी खाणार
जाणती ॥ — श्रीधर.

नीति. २९. १९; १५. २३.

संगतगुण

अ० ज्या जैसी संगती त्यासी तैसी गती ।
 समागमें रीती सर्व काय ॥
 सर्व कांहीं घडे संगतीच्या गुणें ।
 साधूंचीं लक्षणें साधूसंगें ॥
 साधूसंगें साधु भोंदूसंगें भोंदू ।
 वाद्या संगें वादू होत असे ॥
 दुष्ट संगें दुष्ट झाला महा पापी ।
 होतसे निःपापी साधु संगें ॥—रामदास.

(२) अ० दुष्टाचिया संगें दुष्टाचि जाहला ।
 विसरूनी गेला आपणासी ॥
 ढेकणाचे संगें हिरा जो भंगला ।
 कुसंगें नाडला साधु तैसा ॥
 वोढाळाचे संगें सात्विक नाडले ।
 क्षणांत नासले समागमें ॥
 तुका ल्हाणे घरा सत्संग हा बरा ।
 चुकेल तो फेरा चौऱ्यांशीचा ॥ — तुकाराम.

नीति. १३. २०; १ कर. ५. ११;— मला. ३. १६; १ कर. १५. ३३.

सत्य (जय पावतें)

सत्यमेव जयते नानृतं । सत्येनपन्थाविततो देवयानः ॥

मुंडकोपनिषद्. १. १६.

अर्थः— सत्यच जय पावतें, असत्य पावत नाही, सत्यच देवल्लोकास जाण्याचा मार्ग पसरला आहे.

(२) ओ० सत्यापरता नाही धर्म । सत्य तेंचि परब्रह्म ।
सत्यापार्शीं पुरषोत्तम । सर्व काळीं तिष्ठत ॥

मुक्तेश्वर, भार० आ० प० १३०.

गी० ३१. ५; ५१. ६ दा० ४. ३७.

—(निवडून ध्यावें)

ओ० धोंडें सांडून सोनें ध्यावें । माती सांडून अन्न
खावें । अवघेचीं सार न ह्मणावें । बाष्कळपणें ॥
ह्मणोनी हा विचार करावा । सत्यमार्ग तो ध-
रावा । लाभ तो जाणोन ध्यावा । विवेकाचा ॥

दा० बो० ११. ४. २०. २१.

नीति. २३. २३. १ थे. ५. २१. २ कर. १३. ८.

सत्य(सोडूं नये)

श्लो० मना सर्वथा सत्य सोडूं नकोरे ।
मना सर्वथा मिथ्य मांडूं नकोरे ॥
मना सत्य तें सत्य वाचे व्दावें ।
मना मिथ्य तें मिथ्य सोडोनि द्यावें ॥

रामदास.

यो० १. १७; एक. ४. २१; जख. ८. १६.

सच्छिष्य (लक्षणें)

ओ० शिष्य असावा सात्विक । शिष्य असावा भजक ।

शिष्य असावा साधक । साधनकर्त्ता ॥ शिष्य
असावा विश्वासी । शिष्य असावा काया क्लेशी ।
शिष्य असावा परमार्थासी । वाढवूं जाणें ॥

दा० वो० ९. २९. ३०.

गी० ११९ १-३. यशा. ३३ १५; योहा. १०. ४, २७; रो० १५. १४.

सद्गुरू वांचून (अज्ञानांधकार दूर होत नाही.)

ओ० नुगवतां सद्गुरू दिनकर । नसरेची अज्ञान
अंधकार । न प्रकाशती ज्ञाननेत्र । न दिसे सा-
चार वस्तुजाती ॥—वे० सू० प्र० १२. ६.

(२) जैसे नेत्री घालितां अंजन । पडे दृष्टीस नि-
धान । तैसें गुरूचें वचनें । ज्ञानप्रकाश होया ॥

—दा० वो० ९. १. ३८.

यशा. ४२. ६, योहा. १. ४; ८. १२; एफ. ५. १४.

—(वांचून गति नाही.)

अ० सद्गुरूवांचूनी सांपडेना सोय ।

धरावे ते पाय आधीं त्याचे ।

आपणा सारिखे करीती तत्काळ ।

नाहीं काळ वेळ मग त्यासी ॥

रो० ५. १५, १७, १८, १९, २१; २ पे० १. ३. गल० . ४. ७.

संन्यासी

अ० होऊनि संन्यासी भगवीं लुगडीं ।

वासना न सोडि विषयांची ।
निंदिति कदाचन इच्छिती देवान्न ।
पहाताती मान आदराचा ॥
तुका ह्मणे ऐसें दांभिक भजन ।
तया जनार्दन भेटे केवीं ॥

संसारिं (असून देवाकडे चित्त कसे ठेवावे) — तुकाराम.

ओ० जैसी अवळा सासरीं राहे । परी चित्तीं सदा
आठवी माय । कीं वत्साचे दावे लाविले आहे ।
ते जाऊं पाहे जननीं पै । कीं कृपण हिंडतो वा-
जारांत । भूमिमाजी पुरले धन । तयापाशीं जीव
प्राण । सर्वदां मन ते ठाई ॥ — तुकारामचरित्र.

१. ४८, ४९.

गो० ३९; १२; ४२. १, २; २ कर. ४. १८; फि० ३. १२, १३, १४, २०.

संसारिं (असून पापापासून अलिप्त कसे रहावे)

ओ० जैसें पद्मपत्र जळीं असतां । परी उदकाशीं
लिप्त नव्हे सर्वथा । कीं वासरमणी घटीं बिंबता ।
तो भिजला वृथा ह्मणों नये ॥ नातरी विलासी
मुख पहातां सहसा । दर्पणी उमटे त्याचा
ठसा । परी तो तेथींचिया आभासा । न आडके
जैसा तयाते ॥

— तुकारामचरित्र.

याक्र० १. २७; योहा० १७. १४; १८. ३६; १ योहा० २.
१५. १६; ति० २. १२.

सार (ग्रहण करावें)

श्लो० अनंतं शास्त्रं बहुलाच्च विद्या । अल्पंश्च कालो
बहुविघ्नताच्च । यत्सारं भूतं तदुपासनीयं । हंसो
यथा क्षीरमिवांबु मध्यात् ॥ वृ० चा० १९.१०.

अर्थः--हे पुरुषा ! तूं सकल शास्त्रांचा अभ्यास करीन
ह्मणशील तर शास्त्रांचा अंत नाही, विद्याही बहुत आहेत,
आणि आयुष्याचा काळ थोडा, त्यामध्ये विघ्नें बहुत. तस्मात्
जे सार ह्म० सत्य तेंच, हंस जसा उदक व दुग्ध यांच्या
मिश्रणांतून दुग्धच घेतो तसें ग्रहण करावें.

उपदे. अ० १२.

साक्षीनें (खरें बोलावें)

श्लो० सत्येन पूयतेसाक्षी धर्मःसत्येन वर्द्धते ।

तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यं सर्ववर्णेषु साक्षिभिः॥

मनु. ८. ८३.

अर्थः--खरें बोलण्यानें साक्षी मित्र होतो. सत्य भाष-
णानें न्यायाची वृद्धि होते, यास्तव सर्व वर्गांच्या साक्षींनीं सत्य
बोलावें.

निर्ग. २०. १६; नी० १२. १७.

साक्षी (ज्याचा तोच)

श्लो० आत्मैव ह्यात्मनः साक्षी गतिरात्मा तथात्मनः ।

मावमंस्थाः स्वमात्मानं नृणां साक्षिणमुत्तमम् ॥

मनु. ८. ८४.

अर्थ:—आपल्या वन्या वाईट कर्मांचा साक्षी आपला आत्माच आहे; सर्व मनुष्यांला आपला आत्मा श्रेष्ठ आहे. यास्तव मिथ्या भाषण करून आपल्या अंतरांतील जो महा साक्षी (आत्मा) त्याला असंतुष्ट करू नको.

नीति. १४. ५; रो० २. १५; २. कर. १. १२.

सिंहस्थपर्वणी

अ० आली सिंहस्थ पर्वणी ।
न्हाव्यां भटां झाली धणी ॥
अंतरीं पापाच्या कोडी ।
वरी वरी बोडी डेई दाढी ॥
बोडिलें तें निघालें ।
काय पालटिलें सांग वहिलें ॥
पाप गेल्याची काय खूण ।
नाहीं पालटलें अवगूण ॥
भक्तिभावेविण ।
तुका लणें अवघा शीण ॥

सुपुत्र

श्लो० मातापित्रोर्वचनकृद्धितःपथ्यश्चयःसुतः ।
सपुत्रःपुत्रवद्यश्चवर्त्ततेपितृमातृषु ॥

मत्स्यपु० ३४. २१.

अर्थ:—मातापितरांचें वचन मानणारा, त्यांचें हितासाठीं

तत्पर, व त्यांस पथ्यासारिखा जपणारा अशा पुत्रधर्मानें जो मातापितरांविषयीं वर्त्तणार तोच पुत्र जाणावा.

निर्ग० २०. २२; नीति. १०. १; १३. १; २८. ७.

(२) एकोपि गुणवान् पुत्रो निर्गुणैश्च शतैरपि ।

एकश्चंद्रस्तमोहंती नच ताराः सहस्रशः ॥

वृ० चा० ४, ६.

अर्थः—गुणवान एकच पुत्र जरी असला तरी तो बहुतां-
पेक्षां अधिक जाणावा, निर्गुणी शतपुत्र जरी झाले असेल
तरी व्यर्थ. एक चंद्र सर्व अंधःकार दूर करितो, सहस्रशः
नक्षत्रे अंधःकार दूर करण्यास समर्थ नाहीत.

सोंवळें

ओ० वरी वरी केलें संध्या स्नान । अंतरीं विकल्पें वि-
टाळे मन । लोकांशीं लणती आह्मांलागून । स्पर्श
कराल व्हा परते ॥ भ० वि० १२. १०९.

(२) अ० ऐसें कैसें रे सोवळें । शिवतां होतसे वोवळें ।
स्नान संध्या टिके माळा । पोटीं क्रोधाचा उमाळा ।
बाह्य केली झळफळ । देहबुद्धीचा वीटाळ ।
देह विटाळाचा गोळा । कैसा होतोसीं सोवळा ॥

रामदास.

(१) अ० कायना करासां सोवळें ओवळें ।

मन नाहीं निर्मळ वाउगेंचि ॥ तुकाराम.

(४) पद. उगाचि कां उडसी कां उडसी । आग्रह डोहीं

(१९)

बुडसी ॥ ध्रु० ॥ रक्त मांसकीं हाडें । यां सोवळें न
दिसें गाडें ॥ उगा० ॥ शिरा नाडिचर्माचा ।
पुतळा द्वैतसंग कर्माचा ॥ उगा० ॥ क्रोध काम
गुण वृत्ति । विटाल नामरूप प्रवृत्ति ॥ उ० ॥
संशय अंतरंगीं वागें । मीपण द्वातक पातक जागे
॥ उगा० ॥ शिवदिन केंसरी पायां । वांचुनि उंभ
सोवळें वायां ॥ उगा० ॥—शिवदिन.

मात्थी २३. २५—२८; मात्थी १५. १०-२०

स्त्रियांनीं (संसार कसा करावा)

श्लो सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्षया ।

सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चासुक्तहस्तया ॥

मनु० ९. १९०.

अर्थ. स्त्रियेनें सर्वदा आनंदित असावे, गृहकृत्य दक्षतेनें
चालवावे, घरांतील सामानाची जतन करावी, आणि सर्व खर्च
काटकसरीनें करावा.

नीति. अ० ३१.

स्थैर्य (संकटांत)

ओ० देह तरी वरिचीकडे । आपलिया परी हिंडें । परी
बैसका न मोडे । मानसाची ॥ कां लोभिया दुरी
जाये । परी जीव ठेवाचिये ठाये । तैसें देह
चाळितां न होये । चळ चित्त ॥ जातया अभ्रा-
सर्वे । जैसें आकाश न धांवे । भ्रमणचक्रीं न भोवे

ध्रुव जैसा ॥ पांथिकाचिया घेरझारा । सर्वे पथ न-
वचे धनुर्धरा । कां नाहीं जेवि तरुवरा । येणें जाणें ॥
वाहुटळीचेनि बळें । पृथ्वी जैसी न ढळे । तैसा
उपद्रवांचेनि मेळें । न लोटे जो ॥—ज्ञानेश्वरी.

२कर. ४. ८—१२, १६, १७.

स्नान (केल्यानें पाप जात नाहीं)

श्लो० गंगेतही गज जसा धुतला तथापी ।
घाली शिरीं धुळि तसें जन चित्त पापी ।
स्नानें करुनि जरि पावन देह झाला ।
पापी प्रवत्ति घडणार पुन्हा तयाला ॥
हस्तीतें धुतलें जळीं वसविलें ।
तेणें तें पहिलें स्वकर्म वहिलें तीरींच आरंभिलें ।
शुंडाग्रे धरिलें धुळीस भरलें सर्वांगही आपलें ।
प्रायश्चित्त दिलें तथापि न भलें ज्याचें मन
क्षोभलें ॥—वामन पंडित.

(२) ओ० काम क्रोध आणि लोभ । भेद मोह आणि दंभ ।
वसती हे स्वयंभ । हे जळस्नानें न जाती ॥

भ० वि० १४. ११०.

यर्म० १३. २३; मार्क० ७. ४. इब० अ० ९.

स्वर्ग

श्लो० स्वर्गं लोकेन भयं किंचनास्ति । नतत्रत्वंनजरयावि-

(६१)

भेति । उभेतीर्वाशनायापिपासे । शोकातिगो-
मोदतेस्वर्गलोके ॥ कंठोपनिषद.

अर्थः—स्वर्ग लोकीं काहीं भय नाहीं, (हे मृत्यु) तूं तेथें
नाहींस, व तेथें कोणाला वृद्धपणाचें भय नाहीं, भूक, तहान
ह्या दोन्हीपासून उत्तीर्ण होऊन व शोकाच्या पार जाऊन
स्वर्गलोकीं आत्मा आनंद भोगीत असतो.

प्रग.२१.१,४:२२.१-५.

स्वहिताविषयीं (लोकांचें औदासिन्य)

अ० वाटे या जनाचें थोर वा आश्चर्य ।
न करिती विचार कां हिताचा ॥
॥ ध्रु० ॥ कोण दम ऐसा आहे यांचे पोटीं ।
येईल शेवटीं कोण कामा ॥
काय मानुनियां राहिले निश्चिती ।
काय जाव देती यमदूतां ॥
काहीं विसरलीं मरण बापुडीं ।
काय यांसी गोडी लागलीसे ॥

तुकाराम.

यमें. ४४.१६.

—(होण्याकरितां काय करावें)

अ० हित व्हावें तरी दंभ दुरी ठेवा ।
चित्त शुद्ध सेवा देवाचिये ॥

तुकाराम.

याको० ४. ६; नीति. ६०.१२.

क्षमाशीलता (३० अनेक सद्रुण)

बहुताचे अन्याय क्षमावे । बहुतांचे कार्यभाग
करावे । आपल्या परी व्हावे । पारिखे जन ॥
दुसऱ्याचें अंतर जाणावे । तदनुसारची वर्त्तावे ।
लोकांस परीक्षीत जावे । नाना प्रकारे ॥ नेमकेचि
बोलावे । तात्काळचि प्रतिवचन द्यावे । कदापि
रागासि न यावे । क्षमारूपे ॥ जो उत्तम गुणें
शोभला । तोचि पुरूष महा भला । कित्येक
लोक त्याला । शोधितां फिरती ॥ दा० ब्र० १२.१०.

मार्क० ११:२५;गी.७.४;कल.१. ११;नी.१४.१७.

क्षुद्र दैवतें

अ० नव्हे जाग्वार्डि जोग्वार्डि । मायराणी नेसाबार्डि ॥
रंडी चंडी शक्ति । मद्य मांसातें भक्षिति ॥
बहिरव खंडेराव । रोटी सुठी साठीं देव ॥
गणोवा विक्राळ । लाडु मोदकांचा काळ ॥
मुंज्या ह्येसासुरे । हें तो कोण लेखीं पोरें ॥
वेताळें फेताळें । जळो त्यांचें तोंड काळें ॥
सैदरी हें देवी दैवतें । कोण ती पूजीभूतें केतें ॥
आपुल्या पोटा जी रडतें । मागती शितें अवदान ॥
कायतें थिल्लरीचे पाणी । ओठ न भिजे न फिटें
धणी । सिण तरी आदी अवसानी । क्षोभे

(६३)

पुरश्चरणीं दिलें फळ ॥ विलेपनें बुजविती
तोंड । भार खोल वाहाती उदंड । करविती
आपण यां दंड । ऐसियास भांड लणे देव तो ॥

तुकाराम.

—(त्यांचे भक्त)

ॐ० एका त्यांची विटंबना । देवपणा त्या भक्ताचा ॥
अंगीं कवडे घाली गळा । परडी कळाहीन हातीं ॥
गळा गांठा हिंडे दारीं । मनुष्य परी कुतरीं तीं ॥
माथा सेंदुर दांत खाती । जेंगट हातीं सटवीचें ॥
पुजिती विकट दोंड । पशु सोंड गजाची ॥
ऐशा छंदें चुकली वाटा । भाव खोटा भजन ॥

तुकाराम.

—(त्यांची भक्ति विष्णु भक्तिवांचून व्यर्थ)

श्लो० वासुदेव परित्यज योन देव मुपासते ।

नृषितो जान्हवी तीरे कूपं खनति दुर्मति ॥ पद्मपु०

अर्थः—जो पुरुष वासुदेवाला सोडून अन्य देवाची भक्ति
करितो तो गंगातीरीं विहीर खणणाच्या तान्हेल्या मनुष्या-
सारखा मूर्ख आहे.

प्रश्न. जर सर्व देव एकाच ईश्वराच्या विभूति आहेत
अथवा सर्व एक ब्रह्म आहे, तर हिंदुज्ञान्यांनीं इतर दैवतां-
ची अशी निंदा कां केली आहे ?

इर्म. १०. ११, १५; गल. ४. ८.

ज्ञानाचें मोल

अ० ज्ञानाविण जे जे कळा । ते ते जाणावी अ-
वकळा ॥ ऐसें भगवंत बोलिला । चित्त घावें त्या-
च्या बोला ॥ एके ज्ञानेचि सार्थक । सर्व कर्म नि-
र्थक ॥ दास ह्मणे ज्ञानावीण । प्राणी जन्मला
पाप्राण ॥ रामदास.

गी० १११. १०; नीति ४. ५-९, १३; योहा० १७. ३.

ज्ञानाभिमान

ओ० वस्त्र धूतलें चांग । वरी पडला विठ्याचा डाग ।
तैसा ज्ञानाशीं अभिमान सवेग । उणें आणी
निर्धारें ॥ अहंकृतीच्या गडावरी । चढला असे
जो अहोरात्रीं । त्याशीं झाडें ग्राम पृथ्वीवरी ।
नीच सर्व दिसती ॥ चढला परम ज्ञानामिमान ।
सकळांस ठेवी मग दूषण । मुखें ह्मणे जग सं-
पूर्ण । ब्रह्मरूप मज दिसे ॥ कोण्ही करितां
अपमान । त्याचा घेऊं धांवे प्राण । तरी ब्रह्मरूप
जनवन । व्यर्थ वदे मुखेंची ॥ रहणीवीण
ज्ञान । जैसें दीपेवीण सदन । कीं तरु जैसा
फळाविण । प्राणावांचून काया जैशी ॥ वे०
सू० ३. २०३—२०८.

१कर, ८. १; २कर. १. १२; याको० ३. १८; १कर.
१०. १२; २ कर. १२. ७.

सत्यसप्तक.

ख्रिस्ती शास्त्रांतील सात महा वचनें.

जे मनुष्य अन्यायानें खरेपण धरितात त्यांच्या सर्व अभक्तीवर व अन्यायावर आक्राशांतून देवाचा क्रोध प्रगट होतो. कारण देवाविषयीं जें जाणायाजोगें आहे तें त्यां-मध्ये प्रसिद्ध आहे, कांतर देवानें तें त्यांस प्रसिद्ध केलें आहे. कां कीं, सृष्टीच्या उत्पत्तीपासून कृत्यांवरून जाण-लेलें त्याचें जें अदृश्य तें, ह्मणजे त्याची अनाद्यंत शक्ति व देवपणा हीं दिसून येतात, यावरून ते निरुत्तर आहेत. कां कीं ते देवाला जाणत असतांही देवासारखा मान त्यांनीं त्याला दिला नाही, व उपकारस्तुति केली नाही, परंतु ते आपल्या कल्पनांनीं भ्रांत झाले, आणि त्यांचें मूढ अंतःक-रण अंधारानें व्यापिलें. आपण ज्ञानी आहों असें ह्मणून ते मूर्ख झाले, आणि अविनाशी देवाचा महिमा टाकून त्यांनीं नाशवंत मनुष्यांच्या मूर्तीला मान दिला, पक्ष्यांच्या, पशूंच्या व सरपटणाऱ्यांच्या मूर्तीला देखील मान दिला. रो० १. १८-२३.

२ ज्यांस शास्त्र नाही असे विदेशी लोक जेव्हां स्वभावानें शास्त्राच्या गोष्टी आचरितात तेव्हां त्यांस शास्त्र नसतां ते स्वतः आपणास शास्त्र आहेत. शास्त्राचें काम त्यांच्या अंतःकरणांत लिहिलेलें आहे असें ते दाखवितात. त्यांचें मन त्यांस साक्षी आहे, आणि परस्परें त्यांचे विचार त्यांस दोष लावितात किंवा निर्दोष ठरवितात. रो० २. १४-१९.

३ देवानें जगावर एवढी प्रीति केली कीं, त्यानें आपला

(६६)

एकुलता पुत्र यासाठी दिला कीं जो कोणी त्यावर विश्वास ठेवितो त्याचा नाश होऊं नये तर त्याला सर्व काळचें जीवन व्हावें. यो० ३. १६.

४ आत्म्यापासून जन्मल्यावांचून कोणाच्यानें देवाच्या राज्यांत जावत नाहीं. यो० ३. ९.

५ हे देवा, मज पाण्यावर दया कर. लू० १८. १३.

६ अहो कष्टकरी आणि ओझ्यानें लादलेले, तुह्मी सर्व माझ्याजवळ या, ह्मणजे मी तुम्हांला विसावा देईन. तुह्मीं आपल्यावर माझे जूं घ्या, आणि मजपासून शिका, कां कीं मी अंतःकरणाचा नम्र व लीन आहे; ह्मणजे तुह्मीं आपल्या जिवांस विसावा पावाल; कां कीं माझे जूं सोयीचें आहे व माझे ओझे हलकें आहे. मार्थी ११. २८-३०.

७ मी जगाचा प्रकाश आहे. जो मला अनुसरतो तो अंधारांत चालगारच नाही, तर त्याला जीवनाचा प्रकाश मिळेल. यो० ८. १२.

पुरवणी.

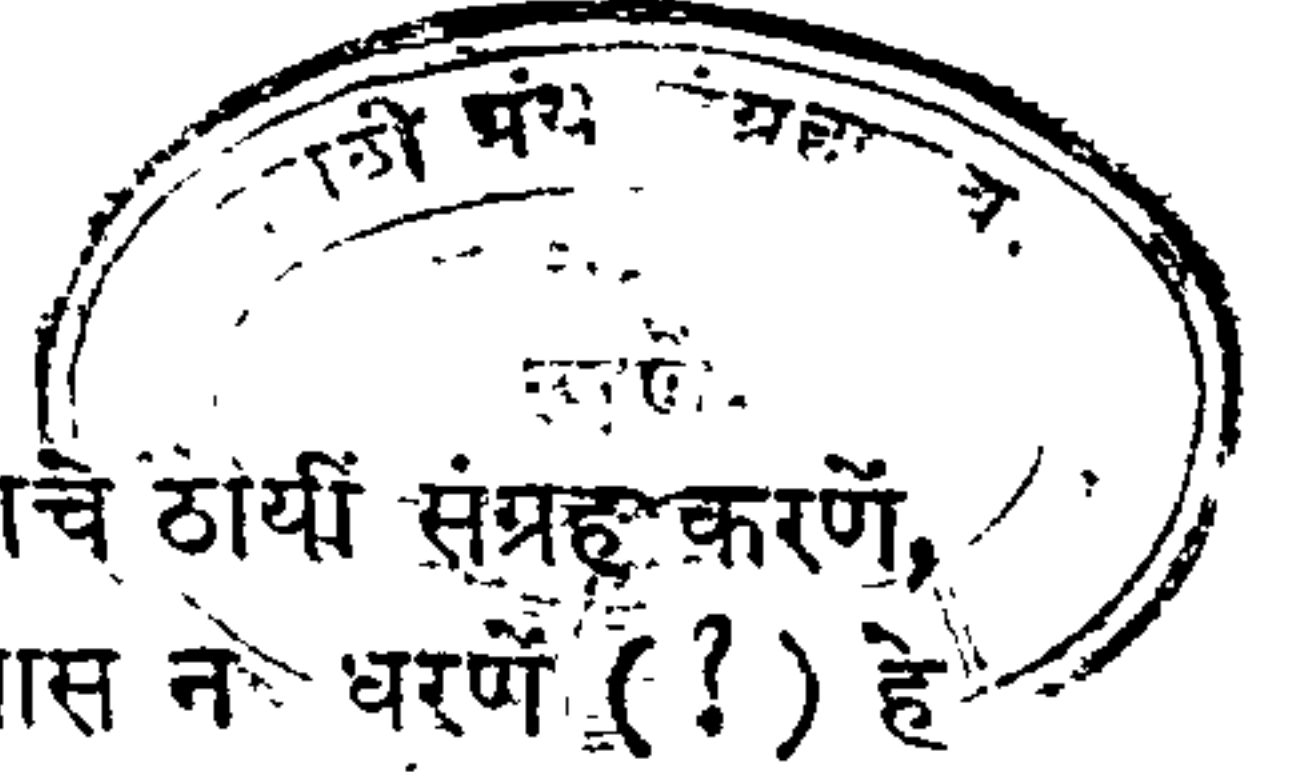
वृद्ध चाणाख्य ग्रंथांतील आगखी कांहीं वचनें चांगलींशीं वाटल्यावरून खालीं वेतलीं आहेत.

कावळ्या (पासून कोणते गुण शिकावे.)

+ + × + धारिष्टं काले कालेच संग्रहम् ।

अप्रमत्त विश्वासः पंच शिक्षेव वायसात् ।

अर्थः—+ x + धैर्य, समया समयाचे ठोयीं संग्रह करणे, सावधपणे राहाणे, कोणाचाही विश्वास न धरणे (?) हे कावळ्याचे गुण ध्यावे.

कोंबड्या (चे गुण)

प्रत्युत्थानं च युद्धं च संविभागं च बंधुषु ।

स्वयमाक्रम्य भुंजीत शिक्षेच्चत्वारि कुकुटात् ॥

अर्थः—सकाळीं जागृत होणे, युद्ध करणे (?) आपण कणादिक धान्य संपादन करून त्याचा भाग बंधूला देऊन स्वयं भक्षण करणे, हे चार गुण कोंबड्यापासून ग्रहण करावे.

गाढवा (चे गुण)

मुश्रांतोपि बहेद्भारंशीतोष्णं नच पश्यति ।

संतुष्ट श्वरते नित्यं त्रीणि शिक्षेच्च गर्दभात् ॥

अर्थः—अत्यंत श्रमला असतांही भार घेणे, शीत उष्ण हीं न पाहणे, निरंतर संतुष्टपणाने फिरणे, हे तीन गुण गाढवापासून ध्यावे.

श्वाना (चे गुण)

बव्हाशीः स्वल्प संतुष्टः सुनिद्रो लघुचेतनः ।

स्वामिभक्तश्च शूरश्च षडैते श्वाननोगुणः ॥

अर्थः—प्रसंगीं बहुत भोजन करणे, आणि अल्पानेही संतुष्ट राहाणे, निद्रा गाढ असून त्वरित जागृत होणे, स्वामीचा सेवा करणे आणि शूरपणा हे ६ गुण श्वानापासून शिकावे.

सिंहा (चे गुण)

प्रभूतं कार्यं मल्पं वा यो नरः कर्तुं मिच्छति ।
सर्वा रंभेण तत्कार्यं सिंहादेकं प्रचक्ष्यते ॥

अर्थः—मोठें किंवा अल्प कार्य करायास जो इच्छितो
ल्यानें तें कार्य प्रयत्नेकरून करावें हा एक गुण सिंहापामून
शिकावा.

पापाचे अधिकारी (कोण ?)

राजा राष्ट्र कृतं पापं राज्ञः पापं
पुरोहितः । भर्ता च स्त्री कृतं
पापं शिष्य पापं गुरुस्तथा ॥

अर्थः—राज्यांत प्रजेनें केलेले पातक राजानें धर्मेकरून
पालन न केले असतां तो पावतो, राजानें केलेले पातक
पुरोहित पावतो, कारण कीं, ल्यानें राजाला चांगला उपदेश
करून नीतीनें वर्तवावें व तो न वर्तविला ह्मणून त्याच्या पा-
पाचा अधिकारी तो होतो, स्त्रीनें केलेले पाप पति पावतो
ल्यानें तिचे पालन पोषण न केले ह्मणून, गुरूनें शिष्यास
उत्तम प्रकारें शिक्षा केली नाही, यास्तव शिष्यानें जें दुरिता-
चरण केले तें गुरु भोगितो.

हो वचनें पुढल्या आवृत्तींत जागच्या जागीं घातलीं जाताल,
व त्यांस जमण्याजोगी स्त्रियो शास्त्रांतली वरीळ वेंच्यांत दर्शविलीं
जानील. जेथें संदिग्ध नीति आहे तेथें अशी(?) खूण घातली आहे.

सिंहा (चे गुण)

प्रभूतंकार्यं मल्पं वा यो नरः कर्तुं मिच्छति ।
सर्वा रंभेण तत्कार्यं सिंहादेकं प्रचक्ष्यते ॥

अर्थः—मोठें किंवा अल्प कार्य करायास जो इच्छितो त्यानें तें कार्य प्रयत्नेंकरून करावें हा एक गुण सिंहापामून शिकावा.

पापाचे अधिकारी (कोण ?)

राजा राष्ट्रं कृतं पापं राज्ञः पापं
पुरोहितः । भर्ता च स्त्री कृतं
पापं शिष्य पापं गुरुस्तथा ॥

अर्थः—राज्यांत प्रजेनें केलेले पातक राजानें धर्मेकरून पालन न केले असतां तो पावतो, राजानें केलेले पातक पुरोहित पावतो, कारण कीं, त्यानें राजाला चांगला उपदेश करून नीतीनें वर्तवावें व तो न वर्तविला ह्मणून त्याच्या पापाचा अधिकारी तो होतो, स्त्रीनें केलेले पाप पति पावतो त्यानें तिचे पालन पोषण न केले ह्मणून, गुरूनें शिष्यास उत्तम प्रकारें शिक्षा केली नाही, यास्तव शिष्यानें जें दुरिताचरण केले तें गुरु भोगितो.

हीं वचनें पुढल्या आवृत्तींत जागच्या जागीं घातलीं जातील, व त्यांस जमण्याजोगी ख्रिस्ती शास्त्रांतिल वरील वेंच्यांत दर्शविलीं जातील. जेथें संदिग्ध नीति आहे तेथें अशी(?) खूण घातली आहे.

ब्राकट सोसैटीच्या किल्येक

पुस्तकांची याद.

	आ. पै.		आ. पै.
हिंदुधर्माचें स्वरूप,		प्रतिमापूजन....	....०
२ भाग....	....१०	मोहरमाचा सण.....	०
अरुणोदय (रेव०		कवठी बंगला....	४,६
वात्रा पद्मनर्जा		एका खुर्चीचें आ-	
याचें जीवनच-		ख्यान....	.... ३,९
रित्र)....	....८,१२	गणेश चतुर्थी....	....०
आत्मारामपंत आ-		गोकुळ अष्टमी	.... ०
णि मृत्युशिपाई....	० ३	एकनाथ चरि-	} ० ६
ख्रिस्ती शास्त्रांती-		त्राची परीक्षा	
ल कथा (जु. क.)	४ ०	कुटुंबाचा मित्र	.... ४ ०
न. क.....	.... ४	गारफिल्डचें	} ६, ४ ०
ब्राह्मणाचें महत्त्व	.... ३	चरित्र	
हिंदुधर्म व ख्रिस्ती		खंडोबा आणि	} ० ० ३
धर्म यांची तुलना	१ ०	त्याचे भक्त	
निःशास्त्र वाद परीक्षा	३ ०	सदा रोगी सदा	
गुरु परीक्षा....	.... ० ९	उद्योगी (रिचर्ड	
ख्रिस्ती मंडळीचा	} १ ०	व्याकटरचें चरित्र)	१ ०
अंतर्गत इतिहास			स्वर्गवर्णन
भाव कोणावर ठेवावा	० ३	गुरुचरित्र व	} ० ६
हिंदुस्थानांतील तरु-		गुरुबोध	
णास पत्रें ६ भाग प्र.०	९		